

תמונת מצב חברתית 2020

שלמה סבירסקי | אתי קונור־אטיאס | אביב ליברמן

מרץ 2020

דו"ח זה הוכן הודות לסיוע של
MAZON: A Jewish Response to Hunger

מרכז אדוה נתמך על-ידי

הקרן החדשה לישראל
 European Commission
 Friedrich Ebert Stiftung
 Hadassah Foundation
 Jewish Community Foundation of Greater Phoenix
 Jewish Women's Foundation of Palm Beaches
 Jewish Women's Foundation of Metropolitan Chicago
 Levi Lassen Foundation
 MAZON: A Jewish Response to Hunger
 Rosa Luxemburg Foundation
 Sally Gottesman
 Sam and Bella Sebba Charitable Trust
 Tikkun Olam Women's Foundation
 US Embassy
 Women's Amutot of the Greater Miami Jewish Federation
 Zabar Family Foundation
 Anna Frank Foundation

הוועד המנהל
 פרופ' יוסי דהאן, יו"ר
 גב' גילברט פינקל, גזברית
 פרופ' איסמעיל אבו-סעד
 פרופ' ניצה ברקוביץ
 פרופ' אורן יפתחאל
 פרופ' אמריטוס יוברט יוליון (חבר כבוד)
 פרופ' יוסי יונה
 פרופ' שושנה מרמוני
 פרופ' ריקי סויה
 פרופ' דני פילק
 פרופ' רחל קלוש
 פרופ' אורי רם
 עו"ד עולא שתייבי

ועדת ביקורת
 גב' רותי גור
 גב' חרוה ישכר

צוות
 מנהלת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
 מנהלת קשרי קהילה: ברברה סבירסקי
 מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
 רכות מחקר: אתי קונור-אטיאס
 מנהלת מחקר בתחום מגדר: ד"ר יעל חסון
 רכות פרויקטים לשוויון מגדרי: ולדיה סייגלשפר
 רכות הדרכה ועבודה קהילתית: אוריה זיני
 חוקר: ירון הופמן-דישון
 חוקרת: אביב ליברמן
 מנהלת משרד ואחראית קשרי עיתונות: מירה אופנהיים
 קריאייטיב וגרפיקה: ליטל ביטון
 פיתוח משאבים: אפרת יערי

תוכן עניינים

4	מבוא: מחזירים את האינטרס הציבורי למרכז הבמה
6	אודות העושר
8	התרכזות ההכנסות הגבוהות - גם בישראל
9	ארבעת מקורות ההכנסה של משקי הבית
13	סיכום: סך הכנסות של משקי הבית
14	צמיחה תעלה את השכר של כולם?
15	שכר נמוך
16	רמת שכר - לפי סוג יישוב
17	רמת שכר - לפי לאום, מוצא ומגדר
18	חיסכון לפנסיה
19	הכנסות מפנסיה
20	עוני בקרב מבוגרים בגיל פרישה
21	מעמד בינוני
22	עוני וקרבת עוני
23	אי שוויון: מדד הג'יני
24	חינוך והשכלה גבוהה
26	אי שוויון גם בחינוך הבלתי פורמלי
28	בעלות על דיור
29	הכנסה של משקי בית משכר דירה
30	בריאות
31	ביטוחי בריאות

מבוא: מחזירים את האינטרס הציבורי למרכז הבמה

הממשלה הצטמקה מאוד. בעשור הראשון פחתה ההוצאה הציבורית בכ-22 אחוזי תמ"ג.⁴ ההצטמקות החדה בהוצאות הממשלה הרחבה נמשכה גם בעשור שלאחר מכן: מכ-50% תמ"ג בשנת 1996 הן הוסיפו לרדת והגיעו לכדי 39% בשנת 2014.⁵ הירידה החדה ביותר נרשמה בשנים שלאחר משבר האינתיפאדה השנייה, אז אימצה הממשלה מדיניות מפורשת של צנע תקציבי. בארצות ה-OECD, שגם בהן הצטמקה ההוצאה הממשלתית, ההוצאה הממוצעת של הממשלה הרחבה עמדה באותה שנה על 45.7%.⁶

המשמעות המעשית של הוצאה ממשלתית נמוכה היא שהמימון הממשלתי של השירותים השונים שבעבר ניתנו בחינם או בתמורה לתשלום נמוך, אינו עונה על הצרכים – או שהאזרחים נדרשים לתשלום נוסף. הורים הרוצים להבטיח לילדיהם חינוך טוב נדרשים כיום לשלם לבתי הספר תוספות בגובה אלפי שקלים; מבוסחים בקופות החולים נדרשים לרכוש ביטוחים משלימים של קופות החולים ובמקרים רבים גם ביטוחים של חברות הביטוח; הדיור הציבורי אינו מסוגל להציע אלטרנטיבה למחירי הדירות העולים.

מעל לכל, רשת הביטחון הסוציאלי מזוללת עד מאוד ואינה יכולה עוד לספק סיוע ביציאה מעוני או הגנה ראויה לשמה מפני הידרדרות לעוני. דבר זה משמעותי במיוחד לאור העובדה ששוק העבודה "החופשי" רווי במשרות המציבות את העובד/ת או את משפחותיהם מתחת לקו העוני או בקרבתו.

הצמיחה אכן הפכה ליעד הראשי של המדיניות הכלכלית. המטרות הקולקטיביות של העשורים הראשונים להקמת המדינה, שנשאו שמות נמלצים כדוגמת "קיבוץ גלויות", "קליטת עלייה", "הפרחת

הגיעה העת למפנה חברתי-כלכלי.

לפני 35 שנה, ב-1 ביולי 1985, הכריזה ממשלת האחדות הלאומית בראשות מפלגות העבודה והליכוד על תכנית חירום לייצוב המשק. התכנית מוכרת בציבור כצעד שהוריד את האינפלציה בישראל מרמה תלת-ספרתית לרמה דו-ספרתית.

האינפלציה נבלמה בתוך שנים ספורות; המהפך שחוללה תכנית החירום באידיאולוגיה ובמדיניות מלווה אותנו עד היום.

פרופ' אבי בן בסט, מי ששימש לימים כמנכ"ל משרד האוצר, ציין את שלושת עיקריה של אותה תכנית חירום: (א) צמצום משקל הממשלה במשק; (ב) הצבת הצמיחה בתור היעד הראשי של המדיניות הכלכלית; (ג) העברת האחריות לצמיחה מידי הממשלה לידי המגזר העסקי.¹

אנשי עסקים והפקידות הכלכלית הבכירה ראו בתכנית החירום את תחילתה של תפנית לטובה בהיסטוריה הכלכלית של ישראל. כלכלנים העלו על נס את "השינוי הבסיסי בתפיסה הכלכלית של קובעי המדיניות: ממשק שבו יש לממשלה מעורבות ניכרת כמעט בכל תחומי הפעילות הכלכלית במישורין ובעקיפין... לכלכלה המבוססת יותר ויותר על כוחות השוק ופתוחה לעולם הרחב".² שי טלמון, מי שהיה החשב הכללי של משרד האוצר בשנים 1995-1999, הכתיר את ה-1 ביולי 1985: "יום העצמאות הכלכלי של ישראל".³

הנתונים המוצגים במסמך הנוכחי קוראים תיגר על הנחת היסוד בדבר היות יתרונותיה של "כלכלה המבוססת יותר ויותר על כוחות השוק" מובנים מאליהם.

השממה", "הנחלת השפה", "מיגור הבערות", אך נשאו מסרים כלל לאומיים, הוחלפו ביעד מספרי אחד, בדרך כלל בעל ספרה אחת: שיעור הצמיחה השנתית. השאלות מה צומח (למשל, ייבוא מכניות) ומי צומח (התשובה ברורה) נדחקו לשוליים.

העברת האחריות לצמיחה לידי המגזר העסקי התבטאה בראש ובראשונה בכך שהמגזר העסקי נטל לידי חלק גדול מהמפעלים הממשלתיים וההסתדרותיים כמו גם מספר רב של שירותים ציבוריים. כל אלה נתונים כיום למשטר המציב בראש מעייניו יצירת הווחים, גם אם הדבר בא על חשבון פגיעה ביעדים קולקטיביים ובטובין ציבוריים. כיום, האינטרסים של המגזר העסקי הם אלה המכתיבים מדיניות במגוון רחב של נושאים, החל ממיסוי, עבור ברגולציה עסקית וכלה בסובסידיות למיניהן.

הפקדת האחריות לצמיחה בידי כוחות השוק לא הולידה שיעורי צמיחה מופלאים. המספרים הדו־ספרתיים שנרשמו עד 1985 לא חזרו על עצמם. ספק אם היו חוזרים על עצמם גם אילו נותרה האחריות בידי המדינה, אך מה שחשוב הוא שהמגזר העסקי לא חולל נסים ונפלאות. מה שכן השתנה הוא חלוקת עוגת ההכנסה הלאומית בין מעסיקים לעובדים – לטובת המעסיקים.⁷

הכלכלנים הבטיחו כי "השוק החופשי" יידע לבצע הקצאת משאבים מיטבית. בפועל, הקצאת המשאבים מיטיבה בעיקר עם בעלי ההון, לאו דווקא עם כלל הישראלים. הרווחים שהצטברו אצל בעלי ההון עקב הגידול בחלקם בעוגה אינם משמשים בהכרח להרחבתה של "אומת הסטארט־אפ", הקטר המושך את רכבת הצמיחה, אל מעבר לגבולותיה הצרים של "מדינת" תל אביב. ועוד – בעוד הכלכלנים מרבים להלין, ברוח האידיאולוגיה הניאו־ליברלית, על הפריון הנמוך של העובד/ת בישראל, נתונים של מכן אהרן מפנים את האצבע אל מיעוט ההשקעות של בעלי ההון: בישראל, מלאי ההון הפרטי לשעת עבודה במגזר העסקי נמוך משמעותית מן הממוצע בארצות ה־OECD.⁸

פוליטיקאים למדו להתנאות בגידול של נקודת אחוז או שתיים בצמיחה, או להתחייב לגידול שמה בעתיד. אלא שכיום ברור כי צמיחה כשלעצמה – גידול בתמ"ג – איננה בהכרח סימן לשיפור

ברמת החיים של האוכלוסייה. במרבית שנות שלושת העשורים האחרונים, התמ"ג לנפש גדל בשיעור גבוה משיעור הגידול בשכר; במלים אחרות, המשק צמח אך מרבית האוכלוסייה לא נהנתה מצמיחה זאת במידה המצופה.

35 שנה אחרי הנהגת תכנית החירום לייצוב המשק, צומחת בישראל שכבה הולכת ומתרחבת של עושר. בו בזמן, הרובד הבינוני בישראל הוא מן המצומקים במערב, ואילו רובד העוני וקרבת העוני הוא מן הרחבים במערב.

הגיעה העת למפנה חברתי־כלכלי. יש להחזיר את האינטרס הציבורי למרכז הבמה.

המדינה צריכה לחזור לתמונה ולשחק תפקיד חשוב יותר. היא צריכה לשוב ולאחוז במושכות. אין זה אומר הצרת רגליו של המגזר העסקי; זה אומר חיזוק זרועותיה של המדינה.

המגזר העסקי, המחזיק במושכות עגלת הכלכלה הישראלית, אינו יכול להבטיח צמיחה מיטיבה עם כולם. בפועל, השגשוג שלו עצמו תלוי במידה רבה בסיוע מדינתי – במיסוי נמוך, במיוחד לתאגידים הגדולים ביותר; בהגנה מפני תחרות; בהנחת תשתיות תחבורה ותקשורת; בהשקעה בהכשרה מקצועית, בחינוך ובהשכלה גבוהה; ועוד. התאגידים הרב־לאומיים, המחזיקים בישראל למעלה מ-300 מרכזי מחקר ופיתוח, קוטפים את פירותיה של מערכת החינוך ומערכת הביטחון הישראליות, אך תרומתם מעבר ל"אומת הסטארט אפ" היא אגבית.

המדינה צריכה להשקיע באזורים בהם המגזר העסקי אינו משקיע. עליה לפעול לקידום של בעלי שכר נמוך, בראש ובראשונה בשורותיה היא ובעסקים איתם היא מתקשרת. עליה לשפר את מערכת החינוך ולהעלות משמעותית את שיעור המשיגים תעודת בגרות המקנה כניסה למוסדות אקדמיים ולהגדיל את שיעור הרוכשים השכלה גבוהה. עליה להתמודד עם צרכיה הגוברים של מערכת הבריאות ולבלום את תהליך ההפרטה שלה. עליה לפתח אופציה של דיור ציבורי בשכירות ארוכת טווח. עליה לחזק את רשת הביטחון הסוציאלי.

אודות העושר

הבנקים וחברות הביטוח מחזיקים כמובן בנתונים על הון, אך הם לא מחויבים בוודאי שאינם מעוניינים להיות חלק מהסטטיסטיקה הרשמית.

מן הראוי לצטט בהקשר זה דברים שאמר פרופסור שלמה יצחקי, מי שהיה הסטטיסטיקן הלאומי ומנהל הלמ"ס, לעיתון "גלובס", עם פרישתו מהתפקיד:

פרופ' יצחקי: "החסר העיקרי בנתונים הסטטיסטיים של ישראל הוא בשוק ההון. משבר הולך ומשבר בא, ולנו אין נתונים. אין גם נתוני התפלגות רכוש במדינת ישראל. ברוב מדינות ה-OECD יש נתוני הון, כמה ואיך נראית התפלגות ההון בעשירונים, כמה מניות, אג"ח וכו'..."

גלובס: "למה אתה לא יודע על שוק ההון?"

פרופ' יצחקי: "בנק ישראל לא אוהב שאכנס לשם".

גלובס: "למה?"

פרופ' יצחקי: "כי מעדיפים שלא יהיו נתונים. יותר נוח שאין נתונים."¹⁴

בהיעדר נתונים רשמיים, נתוני העושר המתפרסמים מעת לעת בתקשורת הם לרוב הערכות של גופי תקשורת או של גופים פיננסיים בינלאומיים שהחלו לפעול בארץ בשני העשורים האחרונים – עדות משמעותית בפני עצמה לגידול בעושר, שכן גופים פיננסיים אלה מתפרנסים מטיפול בכספיהם של עשירים. המספרים שמתפרסמים משתנים ממקור למקור, ככל הנראה בגלל הבדלים בהגדרות של דרגות העושר.

אם נתרכז בעשירים מאוד – מיליארדרים – הרי שחברת "קרדיט סואיס" (Credite Suisse) העריכה כי ב-2016 היו בישראל 18 איש ואשה שהחזיקו בנכסים (מזומן, רכוש, ניירות ערך) בשווי של מיליארד ויותר.¹⁵

העיתון האמריקני "פורבס" (Forbes) העריך ב-2019 שמדובר ב-21 מיליארדרים.¹⁶

ישראל ידעה אי שוויון גבוה מיום היווסדה. בעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה עמדו במרכז תשומת הלב הפערים בין אשכנזים ומזרחים. הפערים בין יהודים לערבים היו ועודם גדולים עוד יותר, אך בדרך כלל זכו לתשומת לב פחותה.

כיום, תשומת הלב הציבורית מתרכזת במידה רבה בשכבה חברתית חדשה, של ישראלים עשירים מאוד: מיליונרים ("המאון העליון") ומיליארדרים ("האלפיון העליון").⁹ שכבה זאת הלכה והתהוותה בדור האחרון, עם צמיחתן של קבוצות עסקיות משפחתיות גדולות,¹⁰ בין השאר בעקבות גל ההפרטות של שנות ה-1980 וה-1990; עם האמריקניזציה של שכר הבכירים בתאגידים הגדולים; עם ריבוי האקזיטים, בעיקר בענפי ההייטק.

הגידול בעושר ובריכוזו בידי מעטים אינו תופעה ייחודית לישראל: מדובר בתופעה עולמית. ביטוי בולט במיוחד נתן לכך ארגון אוקספם (Oxfam) כאשר העריך כי ב-2017, שמונה (8) גברים בלבד החזיקו בעושר השווה לזה של מחצית האנושות, זו הפחות עשירה.¹¹ הכלכלן הצרפתי תומא פיקטי סייע למקד את תשומת הלב הציבורית בתופעה זאת כאשר פרסם ספר בשם "קפיטל במאה ה-21", בו הראה כי העושר גדל מהר יותר מן הגידול בפעילות הכלכלית (תמ"ג); הספר הפך לרב מכר.

בישראל אין נתוני עושר רשמיים המתפרסמים באורח סדיר. ישראל גם לא נכללה במחקר של פיקטי, שהתבסס על נתוני מיסוי: כאשר שאל אותו פרופסור מומי דהן מדוע, ענה כי כאשר ביקש את הנתונים ממשד האוצר, הוא נענה בשלילה.¹²

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), הגוף הרשמי האמון על נתונים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים, מפרסמת סקרים שוטפים על הכנסות והוצאות של משקי בית ופרטים, בעיקר מעבודה, קצבאות ותמיכות למיניהן.¹³ אך נתוני הלמ"ס אינם יכולים לספק תמונה מהימנה של העושר בישראל, בין השאר משום שהלמ"ס נוהגת לקטום מקרים של הכנסות יוצאות דופן בגובהן, דבר המעלים מאתנו את נוכחותם באוכלוסייה של עשירים במיוחד.

יש שיראו בנתוני העושר ראייה לשיפור במצבה הכלכלי הכללי של ישראל. ואכן, ההכנסה הלאומית של ישראל גדלה משמעותית מאז תחילת המאה הנוכחית.²⁰ אלא שהכנסה זו התחלקה באופן לא שווה בין עובדים למעסיקים, או בין הון לעבודה: חלקם של העובדים, שב-1995 עמד על 62%, ירד בתוך במהלך השנים והגיע ל-59% בשנת 2019, בה בשעה שחלקם של המעסיקים גדל באותן השנים מ-21% ל-27%.²¹

"מגה עשירים", מרגע שהשיגו את העושר, עושר זה משמש להם כלי להשרשת מעמדם החדש. כסף מייצר כסף: השקעה בדירות להשכרה הופכת לנכס מניב, השקעה בבורסה או במט"ח עשויה להניב עושר מוגדל. יתר על כן, יש ביכולתם לרכוש את השירותים הטובים ביותר ולהעמידם לרשות צאצאיהם. הכלכלן האמריקני ג'וזף שטיגליץ ניסח זאת כך: "למאון העליון יש את הבתים הטובים ביותר, החינוך הטוב ביותר, הרופאים הטובים ביותר ואורחות החיים הטובים ביותר".²²

העושר מיתרגם גם לכוח פוליטי, היכול גם הוא לשמש להבטחת המעמד.

המעמד הבינוני, ברצותו להשפיע על המדיניות, נאלץ להפגין בכיכר העיר או להקים אוהלים בשדרותיה.

השכבה העשירה יכולה להסתפק בשכירת משרד יחסי ציבור - או בשיחת טלפון מנומסת עם ראש הממשלה.

ואילו העיתון 'דה-מרקר' פרסם ב-2019 רשימה של 128 מיליארדרים.¹⁷

ב-2017.4.2 פרסם משרד האוצר באופן חד-פעמי נתונים על 400 בעלי ההכנסות הגבוהות בישראל בשנת 2013, אותם הגדיר המשרד כ"מגה עשירים". המאפיין המרכזי של ה"מגה עשיר" הוא כמובן הכנסתו השנתית הגבוהה - 36.8 מיליון ש"ח. רוב ההכנסה - 86.6% - של "מגה עשירים" אלה באה מרווחי הון, דיבידנדים וריבית. ה"מגה עשיר" הוא בדרך כלל גבר בן 56 וגר בתל אביב.¹⁸

מקור נוסף של נתונים על עשירים בישראל הוא הדו"חות הכספיים השנתיים של התאגידים הבורסאיים הגדולים. בדיקה של מרכז אדוה על בסיס הדו"חות של שנת 2017 העלתה כי מנכ"לים ב-100 החברות הגדולות ביותר שמניותיהן נסחרות בבורסה התל אביבית ("תל אביב 100" בין השנים 2011-2016 ו"תל אביב 125" בשנת 2017) תוגמלו, בממוצע, בסכום שנתי כולל של 4.45 מיליון ש"ח, או 371 אלף ש"ח בחודש. התגמול השנתי הממוצע של כל חמשת נושאי המשרות הבכירות בחברות אלה, ביחד, עמד על 3.15 מיליון ש"ח, או 263 אלף ש"ח בחודש. התגמול הממוצע של המנכ"לים היה גבוה פי 36 מן השכר הממוצע במשק בשנת 2017 (10,303 ש"ח, עובדים ישראליים בלבד) ופי 74 משכר המינימום באותה שנה (5,000 ש"ח).¹⁹

התרכזות ההכנסות הגבוהות – גם בישראל

תנודות אלה עשויות לשקף, בין השאר, את העובדה שבמאון העליון יש משקל רב יותר להכנסות מהון, שהן תנודתיות יותר משכר. בשלוש השנים האחרונות למדידה, בעוד שהכנסתו של המאון העליון גדלה ב-20%, זו של יתר העשירון העליון וזאת של העשירון החמישי גדלה בכ-10% בלבד.

בהיעדר נתוני עושר רשמיים סדירים, אנו חייבים להתבסס על סקרי הוצאות והכנסות של משקי הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המתפרסמים מדי שנה.

להלן מוצגים נתוני ההכנסות של משקי בית שבראשם שכיר/ה – במאון העליון, בעשירון העליון ללא המאון העליון ובעשירון החמישי של אוכלוסיית השכירים.

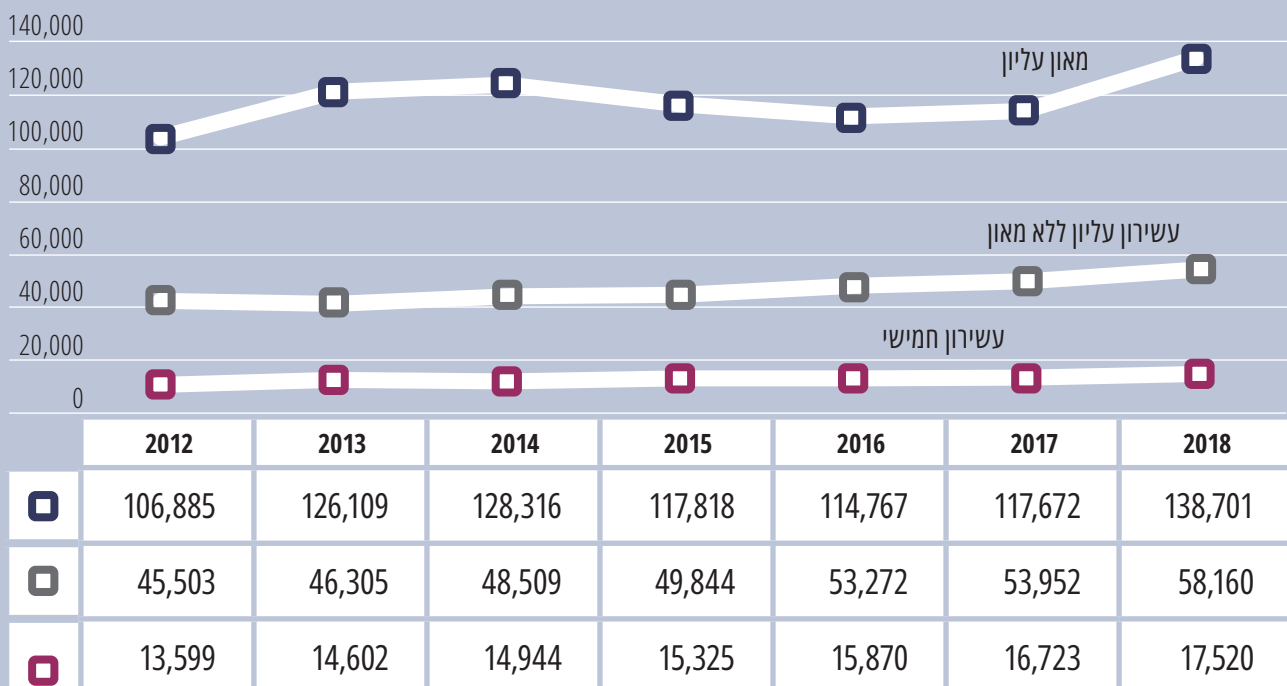
עוד מעלה התרשים שלהלן כי ההכנסה החודשית (ברוטו) הממוצעת של המאון העליון של משקי הבית, לא זו בלבד שהיא גבוהה פי 8 מזו של העשירון החמישי (ב-2018), אלא שהיא גבוהה משמעותית – פי 2.4 – גם מזו של ממוצע תשעת המאונים הנותרים של העשירון העליון.²³

מבט על פני התקופה 2012-2018 מעלה, ראשית, כי ההכנסה של כל שלוש השכבות עלתה בין 2012 ל-2018.

דבר שני, התנודות הגדולות ביותר נרשמו אצל המאון העליון, שידע עלייה בשנים 2013-2014, לאחריה ירידה ושוב עלייה ב-2018.

הכנסה חודשית ברוטו של משקי בית שבראשם/שכיר/ה: מאון עליון, עשירון עליון ללא מאון ועשירון חמישי, 2012-2018

לפי עשירוני הכנסה ברוטו למשק בית, בש"ח, במחירי 2018

מקורות: עיבוד של מרכז ארוה מתוך הלמ"ס, קבצי נתונים של סקרי הוצאות משקי בית, שנים שונות. נתוני העשירון החמישי התקבלו מגף צריכה וכספים, דצמבר 2019.

ארבעת מקורות ההכנסה של משקי הבית

נהוג לחלק את מקורות ההכנסה של משקי הבית לארבעה מקורות: (1) עבודה (שכר); (2) הון; (3) פנסיה; (4) קצבאות ותמיכות.

בעוד שעשירי הארץ נהנים מהכנסות מהון ומנכסים, מקור ההכנסה של הרוב המכריע של הישראלים הוא שכר מעבודה.

שני גופים רשמיים מפרסמים נתונים רלוונטיים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) והמוסד לביטוח לאומי.

הלמ"ס מפרסמת נתונים כוללים על הכנסות משקי הבית. הנתונים מבוססים על סקר הוצאות והכנסות משקי הבית, הנערך אחת לשנה בקרב מדגם של 8,792 משקי בית המייצגים 2.6 מיליון משקי בית באוכלוסייה.²⁴ אלה הנתונים עליהם יתבססו מרבית הלוחות שיוצגו להלן.

המוסד לביטוח לאומי מחזיק נתוני שכר המבוססים על דיווחי מעסיקים. לפיכך, נתוני השכר של שני הגופים אינם זהים. האוכלוסייה המדווחת כוללת את כל הבוגרים המבוטחים על-פי חוק הביטוח הלאומי ועל-פי חוק ביטוח בריאות ממלכתי. נתוני המוסד לביטוח לאומי ישמשו אותנו להלן לצורך השוואת רמות השכר בין ישובים.

על פי נתוני המוסד לביטוח לאומי, השכר הממוצע לחודש עבודה של שכירים בשנת 2017 עמד על 10,593 ש"ח; הנתון המקביל לשנת 2018 שמפרסמת הלמ"ס הוא עבור ההכנסה הכספית החודשית הממוצעת של שכירים, שעמדה על 10,584 ש"ח.²⁵

2000–2018:

בעשירונים הגבוהים –
גידול בהכנסות מהון;
בעשירונים הנמוכים –
גידול בהכנסה מעבודה

שני הלוחות שלהלן מציגים את השינויים שחלו בשני העשורים האחרונים, 2000–2018, בארבעת מקורות ההכנסה של משקי בית:

כאמור, עיקר הכנסתם של רוב משקי הבית בישראל היא מעבודה. לרובם אין הכנסות משמעותיות מהון.

בשנת 2018, ההכנסה מעבודה היוותה, בממוצע, 78% מן ההכנסות הכספיות של כלל משקי בית; חמש עשרה שנה קודם לכן, בשנת 2000, השיעור היה דומה – 79%.

הממוצע מסתיר את העובדה שעבור חלק משמעותי ממשקי הבית, שיעור ההכנסה מעבודה קטן יותר: ב-2018, בעשירון התחתון, היא עמדה על 51.5%, בעשירון השני – על 59.2% ובעשירון השלישי – על 71.1%. בעשירונים אלה, ההכנסה מקצבאות ומתמיכות היתה גבוהה יחסית, כפי שנראה להלן.

במעמד הביניים הרחב – עשירונים 5–9 – היווה השכר למעלה מ-80% מהכנסת משקי הבית.

בין השנים 2000 ו-2018 גדל משקל ההכנסה מעבודה בכל אחד מהעשירונים הראשון ועד השביעי, ובעיקר בשני העשירונים הנמוכים ביותר; בעשירון התחתון עלה משקל ההכנסה מעבודה מ-31.7% ל-51.5% ובעשירון השני – מ-47.9% ל-59.2%. גידול זה, גם אם הוא משקף במידת מה עליות שכר – כדוגמת העלאת שכר המינימום – והשפעה של תכנית מס הכנסה שלילי ושל התוכניות השונות לעידוד התעסוקה, הוא משקף, בעיקר, גידול במספר המפרנסים במשקי הבית.²⁶

הכנסה
מעבודה

הכנסה מהון

בשנת 2018, הכנסות מהון היוו 9.9% מהכנסותיהם של משקי בית בעשירון העליון: מרכוש בארץ ובחול, מריבית על פיקדונות ועל אגרות חוב ומדיבידנדים על מניות.

שמונה עשרה שנים קודם לכן, בשנת 2000, היוו הכנסות מהון רק 4.4% מהכנסותיהם של משקי בית בעשירון העליון. כלומר, מדובר בהכפלה של הכנסות משקי הבית מהון בתוך שני עשורים.

יש לציין כי גובה ההכנסות מהון מושפע מהתפתחויות כדוגמת תנודות בבורסה ובגובה ההכנסות משכר דירה. ב-2015 כבר הגיע משקל ההכנסות מהון לכדי 10.9%, ב-2016 הוא ירד ל-5.5% בין השאר בעקבות ירידות בבורסה, בעיקר במניות הפארמה וב-2017 הוא עלה ל-6.6%.²⁷

הכנסה מקצבאות ותמיכות

משקי הבית בעשירונים הנמוכים הם בעלי הכנסות נמוכות הן מעבודה והן מהון והם נאלצים להסתמך במידה רבה על קצבאות ותמיכות.

בשני העשורים האחרונים הצטמקו מאוד ההכנסות של משקי הבית מקצבאות ומתמיכות: בעוד שבשנת 2000 הן היוו 14% מההכנסה הממוצעת של משקי הבית, ב-2018 ירד משקלן ל-10.5%. ירידה זו משקפת את הקיצוצים הגדולים שנעשו בקצבאות המוסד לביטוח לאומי בשנות משבר האינתיפאדה השנייה ואת השינויים שנעשו במנגנון העדכון של הקצבאות.

הנפגעים הגדולים מאותם קיצוצים היו שני העשירונים הנמוכים: בעשירון התחתון, לדוגמא, ירד משקל הקצבאות והתמיכות בתוך כלל הכנסות משקי הבית מ-66.6% ל-45.5% ובעשירון השני - מ-50.4% ל-37.0%.²⁸

ב-2018, הכנסה זו היוותה פחות ממחצית מכלל ההכנסה של משקי בית בעשירון התחתון, 37% מכלל ההכנסה של משקי בית בעשירון השני וכרבע מהכנסות משקי הבית בעשירון השלישי. אצל ארבעת העשירונים הגבוהים היא נעה בין 7.6% בעשירון השביעי ל-4.6% בעשירון העליון.

הכנסה מפנסיות ומקופות גמל

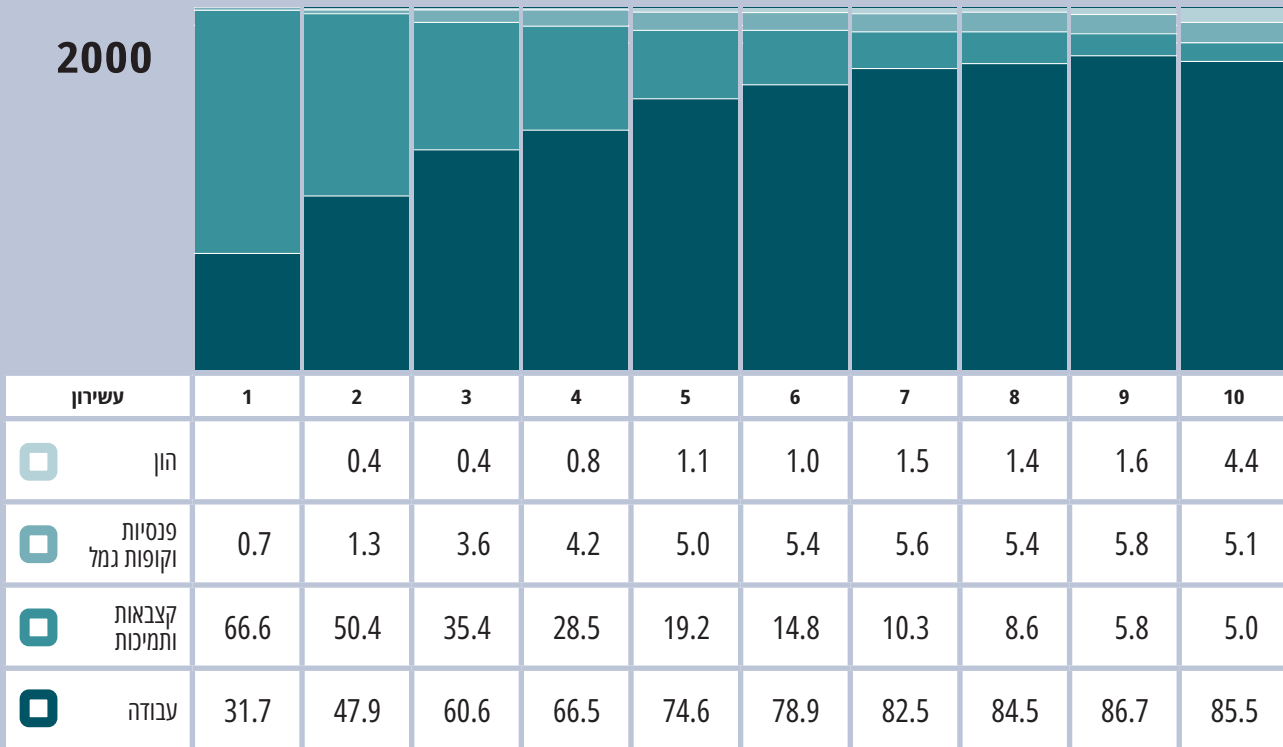
בשנת 2018, ההכנסות מפנסיות ומקופות גמל היוו חלק קטן מן ההכנסות של שני העשירונים הנמוכים - 0.8% ו-1.4%, בהתאמה (אולם יש לזכור כי הנתונים כאן מתייחסים לכלל משקי הבית ולא רק למשקי בית שבראשם גמלאים). בשני עשירונים אלה, היקף הכיסוי של הביטוח הפנסיוני עדיין נמוך, למרות הנהגתו של ביטוח פנסיה חובה - 45% ו-63%, בהתאמה.

במשקי הבית בעשירונים הגבוהים, משקלן של ההכנסות מפנסיה ומקופות גמל גבוה משמעותית והוא נע בין 5.9% בעשירון השביעי ל-10.2% בעשירון העליון.

מרכיבי ההכנסה של משקי בית: עבודה, קצבאות, פנסיה והון

חלקו של כל מרכיב בהכנסה הכספית ברוטו של משקי הבית, 2000 ו-2018, לפי עשירוני הכנסה ברוטו לנפש סטנדרטית

2000

2018

מקורות: הלמ"ס, סקר הוצאות משק הבית לשנת 2000; הנתון לשנת 2018 התקבל מגף צריכה וכספים, דצמבר 2019.

סיכום: סך הכנסות של משקי הבית

נתוני סקר הוצאות של משקי הבית מעלים כי בקרב משקי בית שבראשם **עצמאית**, הפער בין העשירון העליון והתחתון היה גבוה יותר: הכנסתו של העשירון העליון - 78,131 ש"ח - היתה גבוהה פי 15 מזו של העשירון התחתון, שעמדה על 5,167 ש"ח.

ב-2018, בעשירון העליון של משקי בית שבראשם **שכירה**, ההכנסה החודשית הממוצעת ברוטו מכל ארבעת מקורות ההכנסה עמדה על 66,584 ש"ח. סכום זה היה גבוה פי 12 מן ההכנסה המקבילה של העשירון התחתון, שעמדה על 5,501 ש"ח.

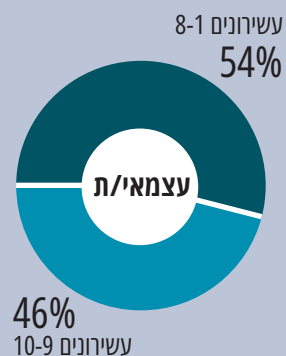
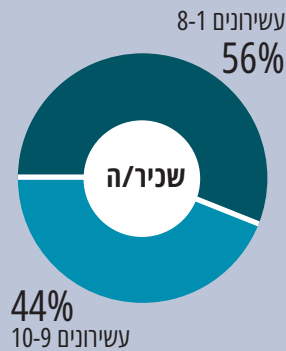
שני הלוחות שלהלן מעלים כי התפלגות ההכנסות של משקי בית שבראשם עצמאית דומה למדי לזו של משקי בית שבראשם שכירה. אולם כפי שציינו לעיל, נתונים אלה אינם מציגים תמונה מלאה של בעלי הכנסות גבוהות במיוחד.

שני העשירונים העליונים קיבלו יחד 44% מכלל עוגת ההכנסות של משקי בית שבראשם שכירה; שמונת העשירונים הנותרים קיבלו יחד 56%. יש לציין כי התפלגות זו כמעט ולא השתנתה בשני העשורים האחרונים.

הכנסה ברוטו ממוצעת לחודש במשקי בית שבראשם/ עצמאית, 2018

בש"ח, במחירים שוטפים

חלקו של כל עשירון בעוגת ההכנסות	הכנסה ברוטו בש"ח	עשירון
2.1%	5,167	1 עשירון
3.5%	8,807	2 עשירון
4.7%	11,702	3 עשירון
6.0%	15,027	4 עשירון
7.1%	17,877	5 עשירון
8.5%	21,323	6 עשירון
10.1%	25,294	7 עשירון
12.0%	30,305	8 עשירון
15.1%	37,868	9 עשירון
31.1%	78,131	10 עשירון

הכנסה ברוטו ממוצעת לחודש במשקי בית שבראשם/ שכירה, 2018

בש"ח, במחירים שוטפים

חלקו של כל עשירון בעוגת ההכנסות	הכנסה ברוטו בש"ח	עשירון
2.3%	5,501	1 עשירון
3.7%	8,946	2 עשירון
4.9%	11,813	3 עשירון
6.1%	14,682	4 עשירון
7.3%	17,520	5 עשירון
8.7%	20,747	6 עשירון
10.3%	24,736	7 עשירון
12.5%	29,965	8 עשירון
16.1%	38,552	9 עשירון
27.9%	66,584	10 עשירון

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, נתונים שהתקבלו מגף צריכה וכספים, דצמבר 2019.

צמיחה תעלה את השכר של כולם?

מלווה בעלייה מקבילה של השכר הריאלי. אלא שבתחילת שנות ה-1990 נפתח פער בין השניים, כאשר התמ"ג לנפש החל לגדול יותר מן השכר הממוצע. במשך מספר שנים הפער שנוצר נותר על כנו, עד אשר במשבר האינתיפאדה השנייה חלה התנתקות של ממש בין השניים והתמ"ג לנפש גדל הרבה יותר מן השכר הריאלי. בשנים 2013-2014 הגיע הפער בין שיעור הגידול בתמ"ג לנפש ובין שיעור הגידול בשכר הריאלי לשיא.

צמיחה אינה מיתרגמת בהכרח ובאופן אוטומטי לעליית שכר כללית. רוחי הצמיחה עשויים לזרום לכיסם של בעלי ההון יותר מאשר לכיסם של העובדות והעובדים מן השורה. ואכן אנו יודעים כי בעשורים האחרונים, חלקם של העובדים בעוגת ההכנסות הלאומית מצטמק בעוד שחלקם של המעסיקים עולה.

מאז שוך האינתיפאדה השנייה, שגרמה למשבר כלכלי עמוק, שב המשק הישראלי לצמוח.

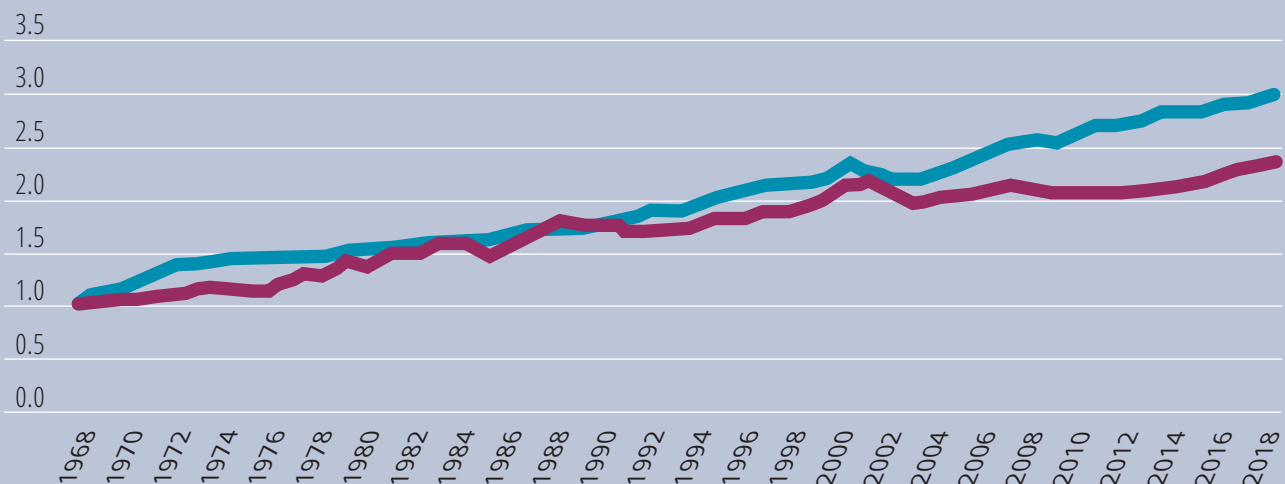
פוליטיקאים וכלכלנים רבים קושרים בין צמיחה לשכר באומנם שגידול בשכר - ובעקבותיו צמצום האי שוויון - הוא תולדה של צמיחה. הפתרון המוצג על ידם לשאלת האי שוויון הוא צמיחה, צמיחה ועוד צמיחה.

ובכן, בשנים האחרונות השכר הריאלי אכן גדל - אלא שהוא גדל בשיעור נמוך משמעותית מן הגידול בתמ"ג לנפש.

למעשה, כבר לפני שלושה עשורים התנתקה הצמיחה - הגידול בתמ"ג לנפש - מן הגידול בשכר הממוצע. נתוני המוסד לביטוח לאומי המוצגים בתרשים שלהלן מראים כי עד אז, במהלך שני העשורים שבין 1968 ל-1989, הגידול בתמ"ג לנפש אכן היה

התמ"ג לנפש והשכר הריאלי, 1968-2018

מדד 1968=1

מקור: נתונים שנמסרו על ידי אגף כלכלה ומחקר שבמוסד לביטוח לאומי, ינואר 2019.

- שינוי ריאלי בתוצר לנפש
- השינוי בשכר הריאלי למשרת שכיר

שכר נמוך

שכר נמוך גם אינו מאפשר רמת חיים סבירה. למשל:

רכישה של דירה או שכירה, בהינתן ההגדרה המקובלת של דירה בהישג יד - דירה שההוצאות עליה אינן עולות על 30% מן ההכנסה החודשית של משק הבית;

מימון תשלומי הורים הנדרשים כיום בהרבה מוסדות חינוך, מימון שיעורים פרטיים ומימון חוגים, תשלומים העשויים להגיע לאלפי שקלים בשנה;

רכישת רכב פרטי: שיעור הבעלות על רכב אחד לפחות עמד בשנת 2018 על 42.8% בעשירון התחתון, 66.8% בעשירון הרביעי - וזאת בהשוואה ליותר מ-80% בארבעת העשירונים הגבוהים.³¹

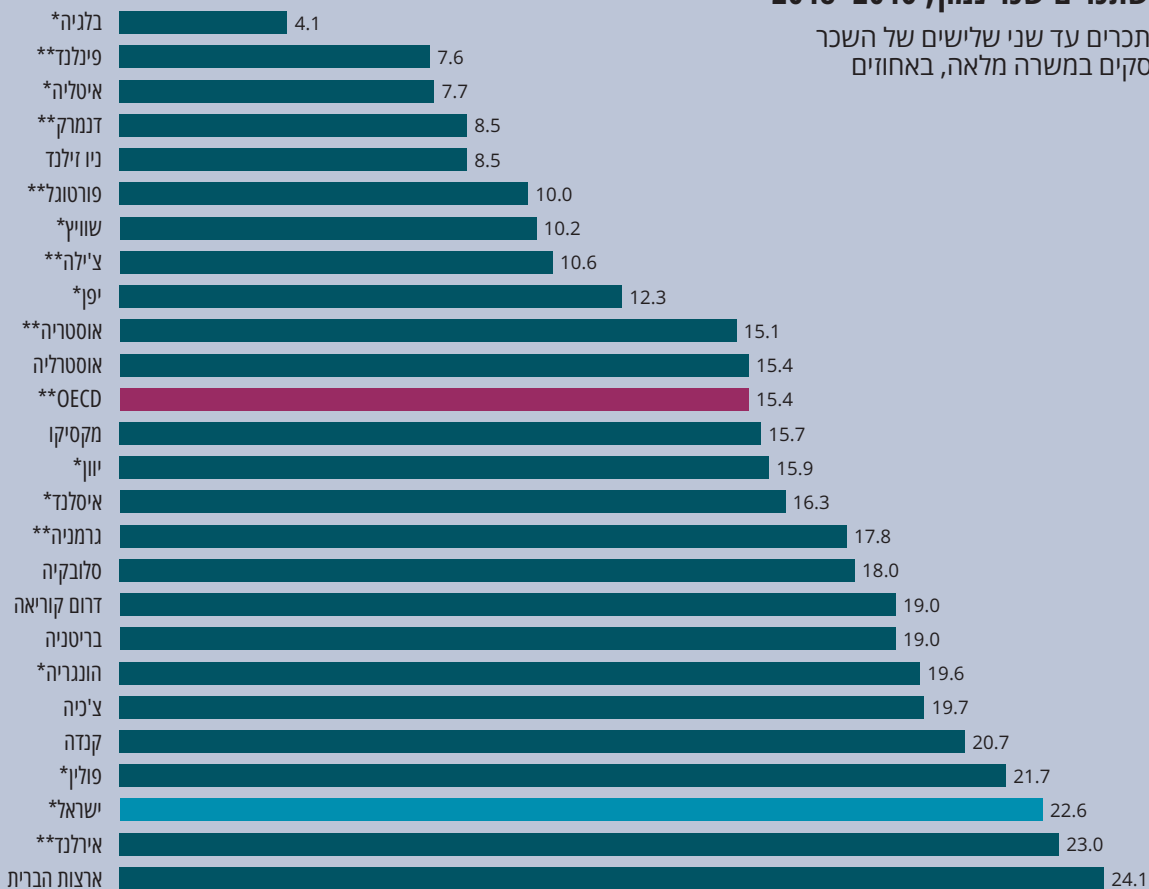
עובדים רבים מאוד משתכרים שכר נמוך.

ארגון ה־OECD מגדיר "שכר נמוך" כשכר שאינו עולה על שני שלישים של השכר החציוני במשק והוא כולל תחת מושג זה רק שכירים העובדים במשרה מלאה. נתוני ה־OECD מעלים כי 22.6% מן השכירים בישראל מקבלים שכר נמוך. נתון זה מציב את ישראל במקום גבוה ולא מחמיא בהשוואה לארצות המערב.²⁹

שכר נמוך עלול להציב את מקבלו מתחת לקו העוני: בשנת 2018, תחולת העוני של משפחות עובדות עמדה על 12.6%.³⁰

שכירים המשתכרים שכר נמוך, 2016-2018

שכירים המשתכרים עד שני שלישים של השכר החציוני ומועסקים במשרה מלאה, באחוזים

הערה:

* נתון לשנת 2016

** נתון לשנת 2017

מקור: OECD (2020), Wage levels (indicator). doi: 10.1787/0a1c27bc-en (Accessed on 12 February 2020)

רמת שכר – לפי סוג יישוב

התרשים שלהלן מעלה כי שיעור המשתכרים שכר מינימום גדל בכל קבוצות היישובים, אולם הגידול הרב ביותר נרשם ביישובים הערביים.

להלן שיעור המשתכרים עד שכר מינימום לפי קבוצות יישוב בשנת 2017, בסדר יורד:

- התנחלויות חרדיות – 55%
- יישובים ערביים – 45%
- עיירות הפיתוח – 37%
- התנחלויות לא חרדיות – 31%
- יישובים מבוססים – 26%

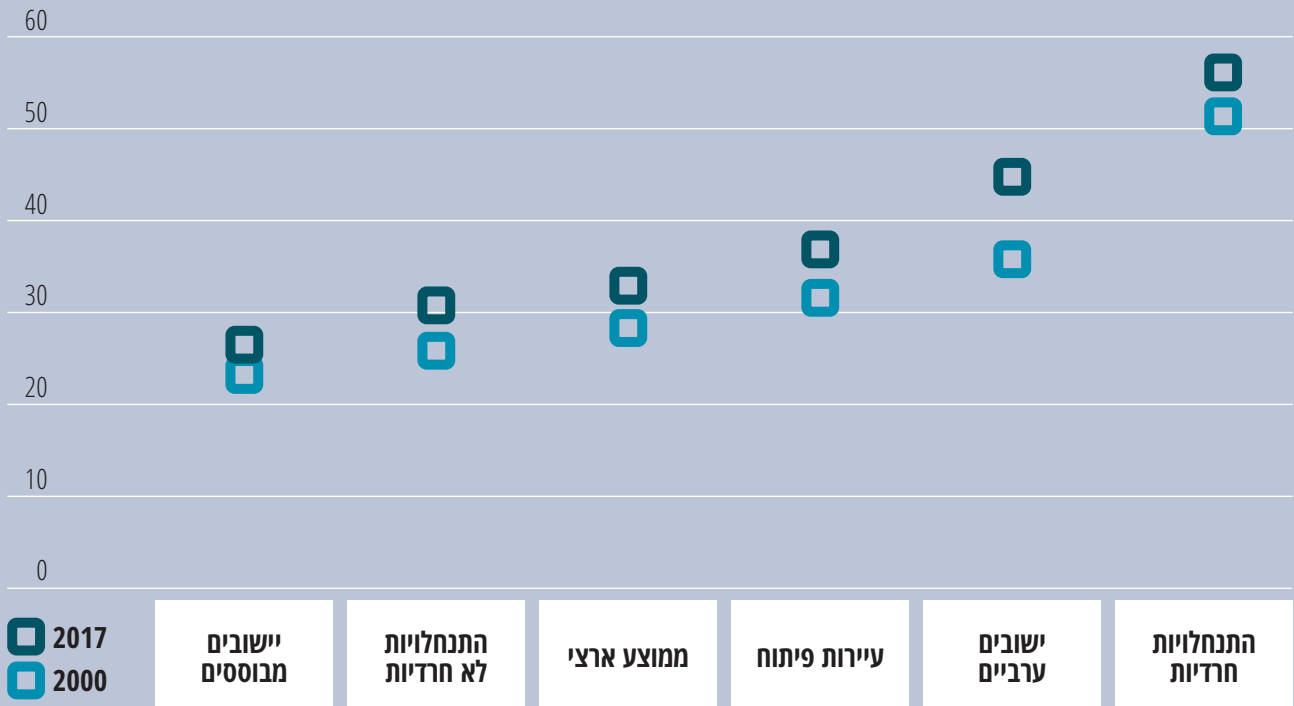
המוסד לביטוח לאומי מפרסם נתונים המאפשרים מבט נוסף על השיעור הגבוה של משתכרי שכר נמוך בישראל. מדובר במשתכרים שכר מינימום. כידוע, שכר המינימום נקבע בחוק. הנתונים המעודכנים ביותר של המוסד לביטוח לאומי הם לשנת 2017, אז

עודכן שכר המינימום פעמיים: בין ינואר לנובמבר הוא עמד על 5,000 ש"ח לחודש ומאז דצמבר 2017 הוא עומד על 5,300 ש"ח לחודש במשרה מלאה.³²

ב-2017, שיעור המשתכרים עד שכר מינימום עמד על 33.6%. שנתיים קודם לכן, ב-2015, הוא עמד על 30.8%. ראייה לכך שרבות מן המשרות שנוספו למשק היו בשכר מינימום.

שיעור השכירים המשתכרים עד שכר מינימום, לפי סוג יישוב, 2000 ו-2017

ממוצע לחודש עבודה, באחוזים

מקורות: עיבוד של מרכז אדוה מתוך בנדלק, 1' (2000). שכר והבנסות מעבודה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים 1999-2000. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי; רוזנברג, מ' (2019). שכר והבנסות מעבודה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים 2017. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

רמת שכר – לפי לאום, מוצא ומגדר

לגיל 45 ולגיל 42 של מזרחים דור שני
ואשכנזים דור שני, בהתאמה.

שכרם החודשי של ערבים היה
נמוך משמעותית מזה של רוב
קבוצות המוצא: ב-2018, 8,190
ש"ח עבור גברים ו-5,722 ש"ח
עבור נשים.

שכר נמוך מעט יותר נרשם בקטגוריה
של יהודים יוצאי אפריקה או אסיה דור
ראשון שעלו אחרי 1990 – רובם ככולם, יש
להניח, יהודים יוצאי אתיופיה; ב-2018 עמד שכר
הגברים הממוצע בקרבם על 7,913 ש"ח.

בתחתית סולם השכר עומדות נשים ערביות ונשים יוצאות אתיופיה
(יהודיות ילידות אסיה-אפריקה שעלו אחרי 1990), עם שכר ממוצע
של 5,722 ש"ח ו-5,619 ש"ח, בהתאמה.

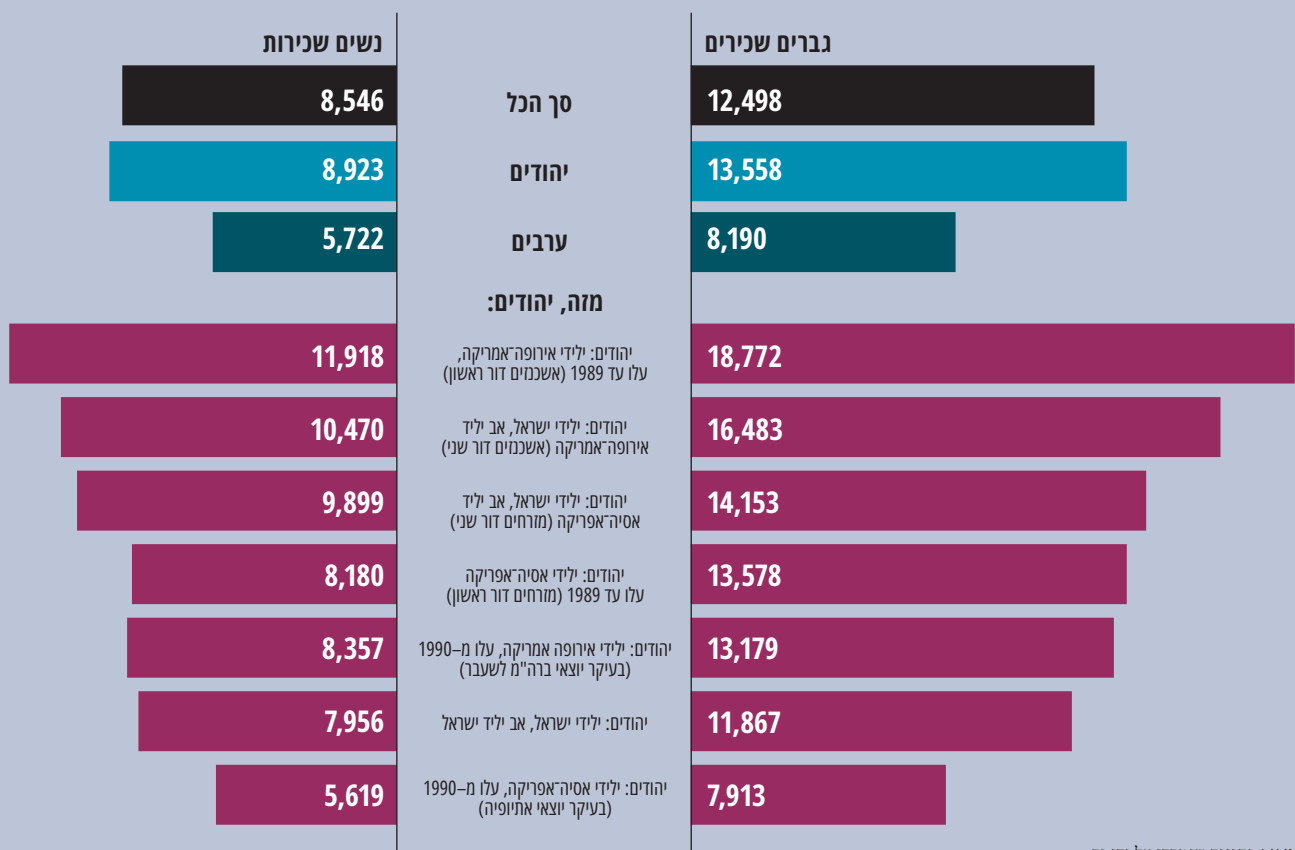
הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה
מפרסמת נתוני שכר המאפשרים
השוואה בין שכירים הנמנים עם
קבוצות המוצא השונות.

ב-2018, בראש טבלת השכר
ניצבו גברים אשכנזים דור
ראשון שעלו עד 1989, עם שכר
חודשי ממוצע של 18,772 ש"ח;
אחריהם גברים אשכנזים דור שני, עם
16,483 ש"ח; גברים מזרחים דור שני,
עם 14,153 ש"ח; גברים מזרחים דור ראשון
שעלו עד 1989, עם 13,578 ש"ח; גברים אשכנזים
שעלו לאחר 1990 (רובם המוחלט יוצאי ברה"מ לשעבר), עם
13,179 ש"ח; ונשים אשכנזיות דור ראשון שעלו עד 1989, עם
11,918 ש"ח.

שכרם של ילידות ישראל לאב יליד ישראל נמוך יחסית עקב גילם
הצעיר: גילם החציוני עמד בשנת 2018 על 30 שנה, בהשוואה

הכנסה חודשית ממוצעת ברוטו לשכיר/ה, משכר וממשכורת, לפי לאום, מוצא ומגדר, 2018

בש"ח, במחירים שוטפים, לפי סדר יורד בטור הגברים היהודים

מקור: נתונים שנמסרו על ידי גוף צריכה וכספים בלמ"ס, דצמבר 2019.

חיסכון לפנסיה

לבעיית הרציפות, דהיינו הפרשה לפנסיה בעת הפסקות בתעסוקה.

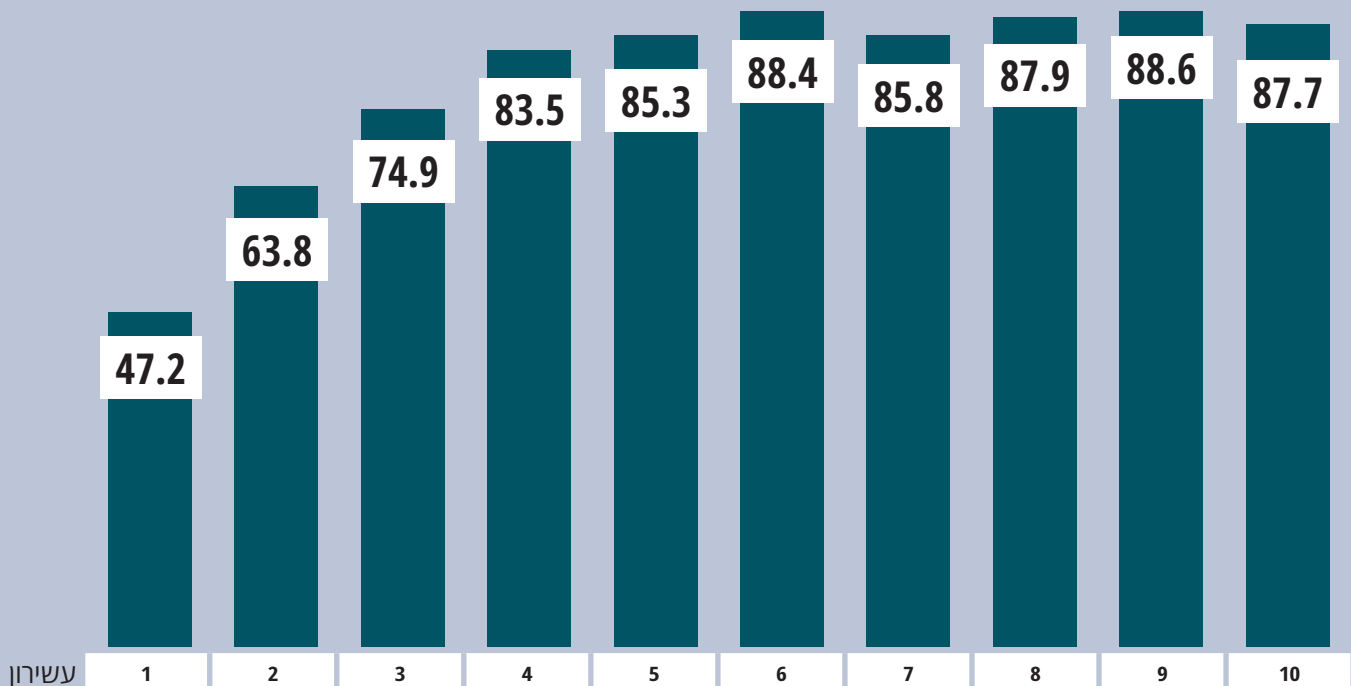
בשנת 2018, פחות ממחצית משקי הבית בעשירון התחתון שבראשם שכיר או עצמאי הפרישו לחיסכון פנסיוני - 47.2%, בעשירון השני השיעור עמד על 63.8% ובעשירון השלישי על 74.9%. מהעשירון הרביעי ואילך שיעור ההפרשה לחיסכון פנסיוני עמד על הטווח שבין 83% ל-88%. בסך הכול, בשנת 2018 ל-20.7% ממשקי הבית שהעומד/ת בראשם הוא/היא שכיר/ה או עצמאי/ת לא היתה כלל הפרשה לפנסיה.

פערי ההכנסות והשכר הופכים להיות בעייתיים במיוחד לאחר פרישה משוק העבודה, כאשר את מקום השכר תופסת הפנסיה - במידה והיא קיימת. לאחר הפרישה משוק העבודה ההכנסה מתבססת על שלושה מרכיבים עיקריים: קצבת זקנה, פנסיה והון.

בעשור האחרון עלה שיעור משקי הבית המפרישים לחיסכון פנסיוני, בין היתר הודות לחוק פנסיה חובה. את השיעור הנמוך של המפרישים לפנסיה בעשירונים הנמוכים ניתן לתלות בעובדה שחלק גדול מהם מועסקים כעובדי ועובדות קבלן, או כעובדים ועובדות שעתיים, או כפריילנסריות/ים. החוק גם לא נותן מענה

שיעור משקי הבית המפרישים לחיסכון פנסיוני, לפי עשירונים, 2018

משקי בית שבראשם שכיר/ה או עצמאי/ת • לפי עשירון הכנסה נטו לנפש סטנדרטית • באחוזים

מקור: עיבוד של מרכז אידה מתוך הלמים, קובץ סקר הוצאות והכנסות של משקי בית לשנת 2018.

הכנסות מפנסיה

פערים גדולים בקרב בני/ות 67 ומעלה

לחמישית ממשקי הבית בעשירון השני (19.3%) הייתה הכנסה חודשית מפנסיה והיא עמדה על 1,784 ש"ח. שיעור מקבלי הפנסיה נותר נמוך גם בקרב מי שהיו מצויים בעשירון השלישי (30.4%) והכנסתם החודשית המוצעת עמדה על 1,935 ש"ח בחודש.

בעשירונים הגבוהים - 8-10 - שיעור משקי הבית המקבילים פנסיה עמד בממוצע על 80% לערך והכנסתם נעה מ-7,151 ש"ח בעשירון השמיני ועד ל-14,517 ש"ח בעשירון העליון.

ראינו כי ל-20.7% ממשקי הבית שבראשם שכיר או עצמאי לא קיימת כלל הפרשה לפנסיה. הצד השני של המטבע הוא ששכרם הנמוך של חלק גדול מהעובדים והעובדות, במיוחד בקרב אלו המצויים בעשירונים הנמוכים או מי שאינם עובדים במשרה מלאה, אינו מאפשר הפרשה גדולה דיה

כדי שתאפשר פנסיה מכובדת לאחר פרישה. התוצאה היא שבגיל הפרישה, פערי ההכנסה מפנסיה בין משקי הבית גבוהים יותר מן הפערים בשנות העבודה.

בשנת 2018, ל-44.7% ממשקי הבית שבראשם עומד מבוגר/ת בגילאי 67 ומעלה לא היתה כלל הכנסה מפנסיה. עוד עולה, כי רק

שיעור משקי הבית בעלי הכנסה מפנסיה וגובה ההכנסה הממוצע לפי עשירונים, 2018

לפי עשירוני הכנסה כספית נטו במשקי בית שבראשם פרט בגילאי 67 ומעלה, באחוזים ובש"ח

עשירון	שיעור מקבלי הפנסיה באחוזים	הכנסה ממוצעת מפנסיה בש"ח
1	*7.1	*1,362
2	19.3	1,278
3	30.4	1,935
4	59.0	2,874
5	64.1	3,691
6	71.6	5,398
7	71.0	6,928
8	71.9	8,688
9	80.4	11,604
10	78.5	19,672

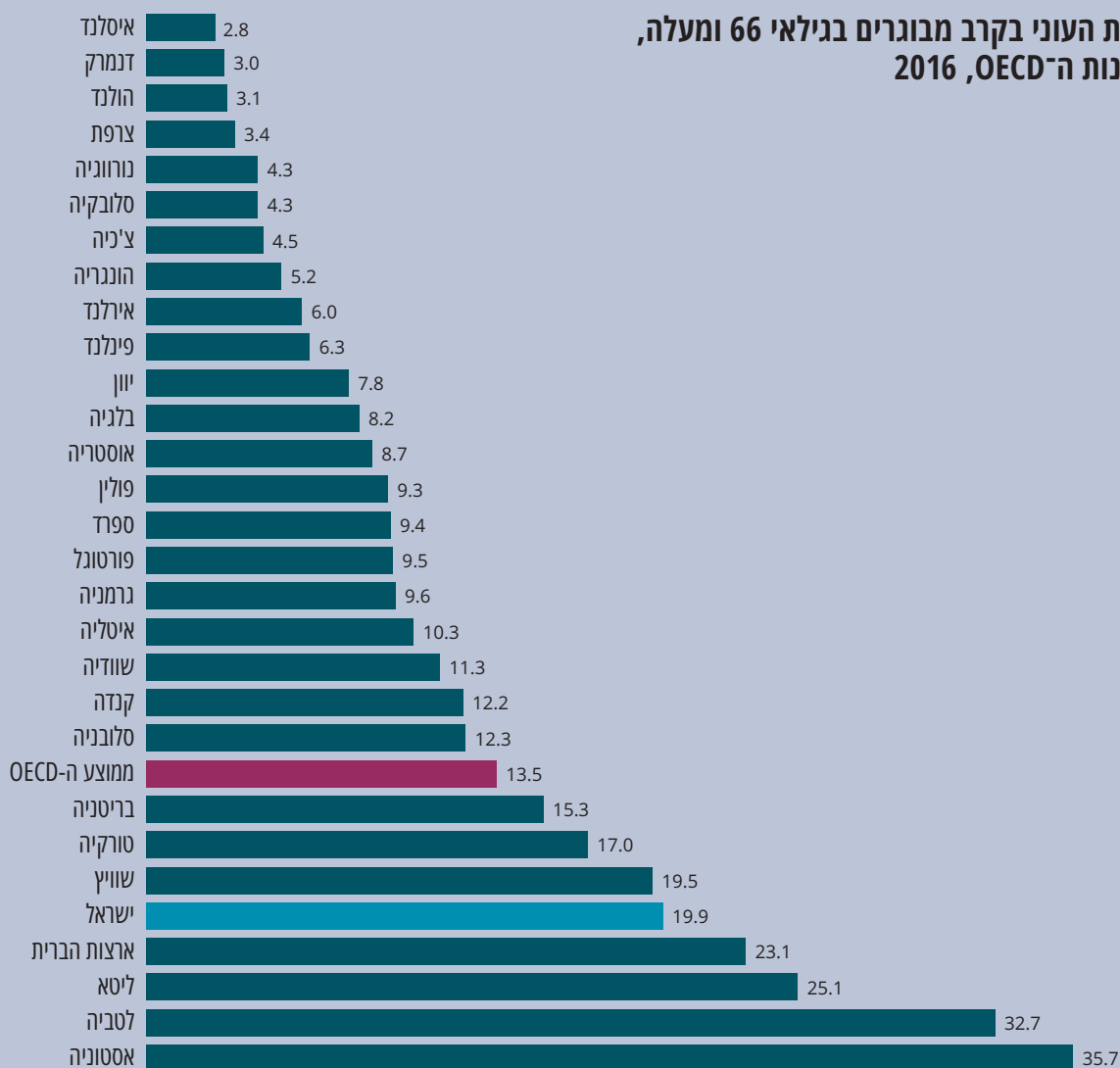
(*) פרט לעשירון הראשון לא נמדדו כמעט הברלים בין השנים 2017-2018. העשירון הראשון גבוה משמעותית, יותר מפי 1.5 מהשיעור שנמדד בשנת 2017. יש להניח כי סטייה זו נובעת מרגימה מוטה של תושבי מורחי ירושלים (הנמצאים ברובם בעשירונים הנמוכים). מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הכנסות והוצאות של משק הבית 2018.

עוני בקרב מבוגרים בגיל פרישה

אחד הביטויים של פערי הכנסה מפנסיה הוא תחולת עוני גבוהה בקרב מבוגרים.

נתונים של ארגון ה-OECD מעלים כי בישראל, תחולת העוני בקרב מבוגרים - 19.9% - גבוהה במעט מזו שבקרב האוכלוסייה הכללית - 18.0%. מאחר וההכנסות מהון בעשירונים הנמוכים הן זניחות, המשמעות היא תלות בקצבת הזקנה, שבישראל היא נמוכה ביחס למדינות ה-OECD.

שיעור תחולת העוני בקרב מבוגרים בגילאי 66 ומעלה, ישראל ומדינות ה-OECD, 2016

מקור: OECD (2019), Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b6d3dcfc-en>

מעמד בינוני

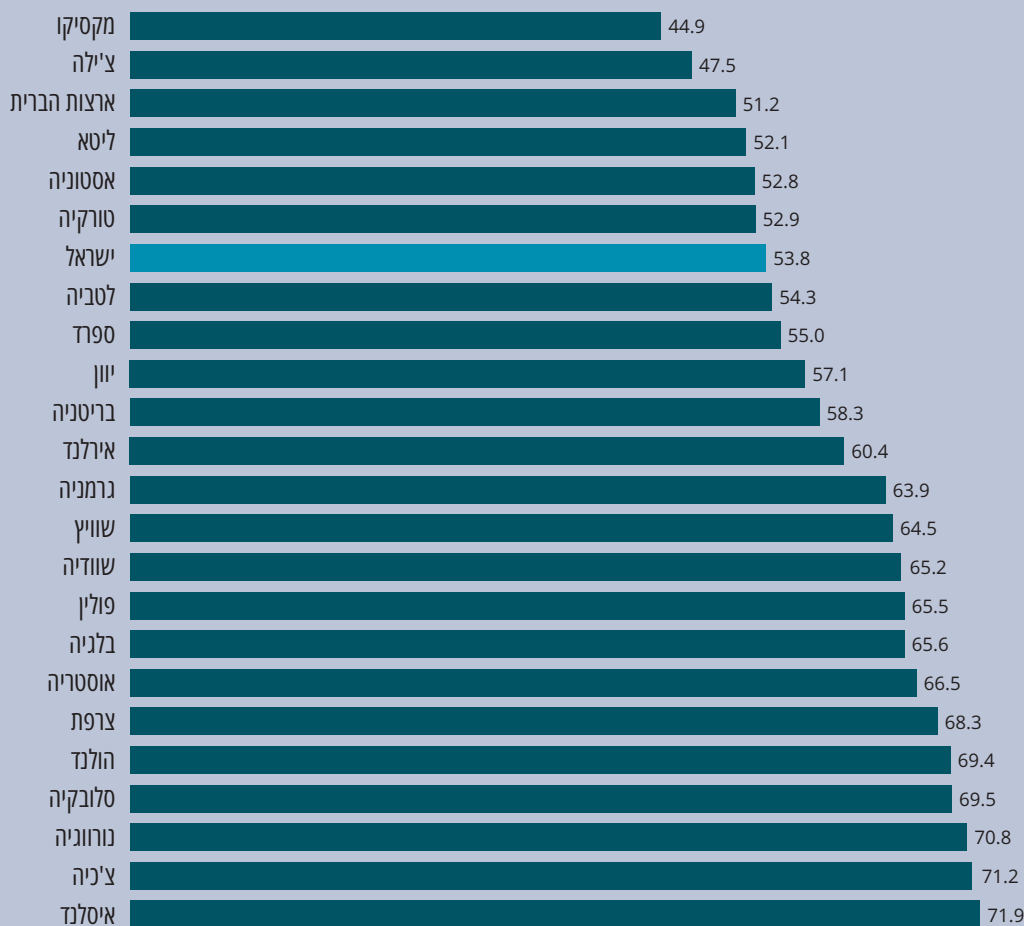
מזה של כל החברות האירופיות בארגון למעט אסטוניה וליטא: רק 53.8% ממשקי הבית הישראליים נמנים עם המעמד הבינוני.

נתוני ה־OECD מלמדים עוד כי בשני העשורים האחרונים, רוב המדינות החברות ב־OECD ידעו הצטמקות של הרובד הבינוני, אך הירידה היתה חדה במיוחד בשבדיה (11.2%), ארצות הברית (8.9%) וישראל (7.8%). רק באירלנד, שווייץ וצרפת נרשמה עליה בחלקו.

מעמד בינוני רחב הוא יעד מרכזי של המדיניות החברתית־כלכלית בכל ארצות המערב. מעמד בינוני הוא המרכיב המרכזי של מערכת הייצור, של הצריכה הפרטית, של הכנסות המדינה ממסים, של איוש השירותים החברתיים.

אלא שמדיניות הצמיחה ומדיניות הצנע התקציבי שננקטה בישראל לא סייעה למעמד הבינוני. נהפוך הוא. ישראל היא בעלת מעמד בינוני מן המצומקים בארצות ה־OECD, קטן

שיעור משקי הבית השייכים לרובד הבינוני, מדינות ה־OECD, 2016

הערה: ארגון ה־OECD מגדיר את המעמד הבינוני כמשקי בית שהכנסתם נעה בטווח שבין 75% מן ההכנסה החצינית של משקי הבית ועד ל-200% ממנה. מקור: OECD. (2019). Under Pressure: The Squeezed Middle Class, DOI: <https://doi.org/10.1787/689afed1-en>

עוני וקרבת עוני

אם נחבר את משקי הבית שהכנסתם מציבה אותם מתחת לקו העוני ואת משקית הבית המצויים בקרבת העוני, נמצא כי בשנת 2003 הם כוללים כ-28% מכלל משקי הבית. שיעור זה נותר דומה עד שנת 2012. בשנת 2016 נרשמה ירידה בתחולת העוני כך שהשיעור הכולל ירד ל-26.6%. בשנת 2018 נרשמה ירידה נוספת בתחולת העוני הרשמית ויחד עם אוכלוסיית קרבת העוני עמד השיעור הכולל על 26% ממשקי הבית – אחת מכל ארבע משפחות לערך.

אך יש לציין כי חלק מן הירידה בתחולת העוני הרשמית ב-2018 מוסבר על ידי דגימה חסרה של האוכלוסייה במזרח ירושלים.³⁶

בשנת 2018, כ-60% ממשקי הבית הערביים נמצאו מתחת לקו העוני או בקרבתו: קרוב למחצית (45.3%) ממשקי הבית מצויים מתחת לקו העוני ו-14% ממשקי הבית מצויים ברובד קרבת העוני. בקרב יהודים, חמישית ממשקי הבית (20%) נמצאו מתחת לקו העוני או בקרבתו.

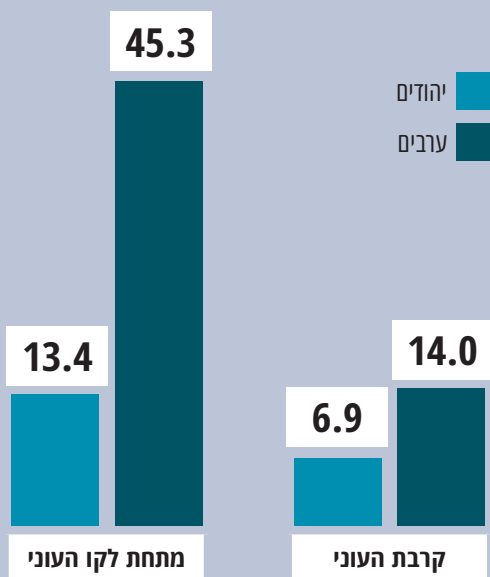
המוסד לביטוח לאומי מודד את קו העוני בישראל באופן יחסי. משק בית מוגדר כעני אם רמת החיים שלו, המוגדרת על פי ההכנסה הכספית הפנויה לנפש תקנית, נמוכה ממחצית ההכנסה החציונית של משקי הבית.³³ בשנת 2018 עמדה תחולת העוני בקרב משפחות בישראל על 18% וקו העוני לנפש תקנית עמד על 2,875 ש"ח לנפש.³⁴

קו העוני הוא מוסכמה פוליטית וחברתית, ואין בו כדי לטעון כי משק בית שהכנסתו גבוהה ולו במעט מן הקו מצבו שפיר. לפיכך החלטנו לבחון גם את מצבם של מי שמצויים בקרבת העוני – משקי בית שהכנסתם, בחישוב לנפש תקנית, נעה בטווח שבין קו העוני ובין 25% מעליו.³⁵

בתקופה שבין 2003, שנה בה הונהגו קיצוצים גדולים ברשת הביטחון הסוציאלית, ובין 2018, השנה האחרונה עבורה פרסם המוסד לביטוח לאומי נתונים, כללה אוכלוסיית קרבת העוני כ-8% ממשקי הבית.

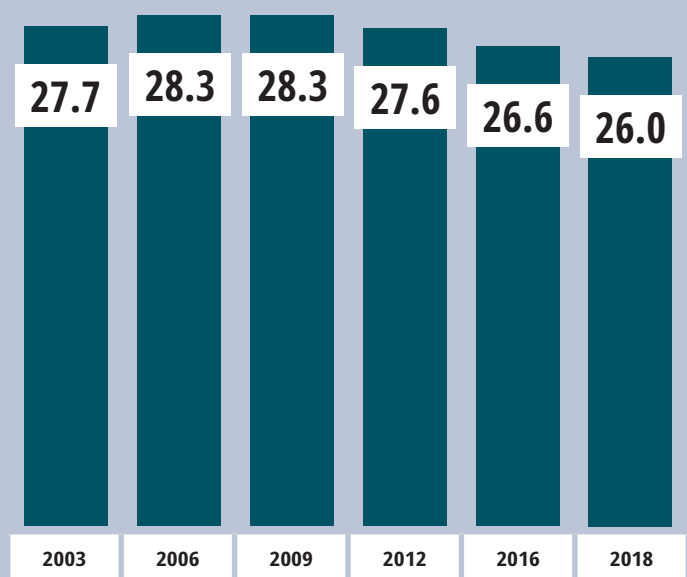
התפלגות משקי הבית ברובד העוני וקרבת העוני לפי לאום, 2018

באחוזים מתוך קבוצת הלאום

משקי בית המצויים מתחת לקו העוני או בקרבתו, 2003-2018

באחוזים מכלל משקי הבית

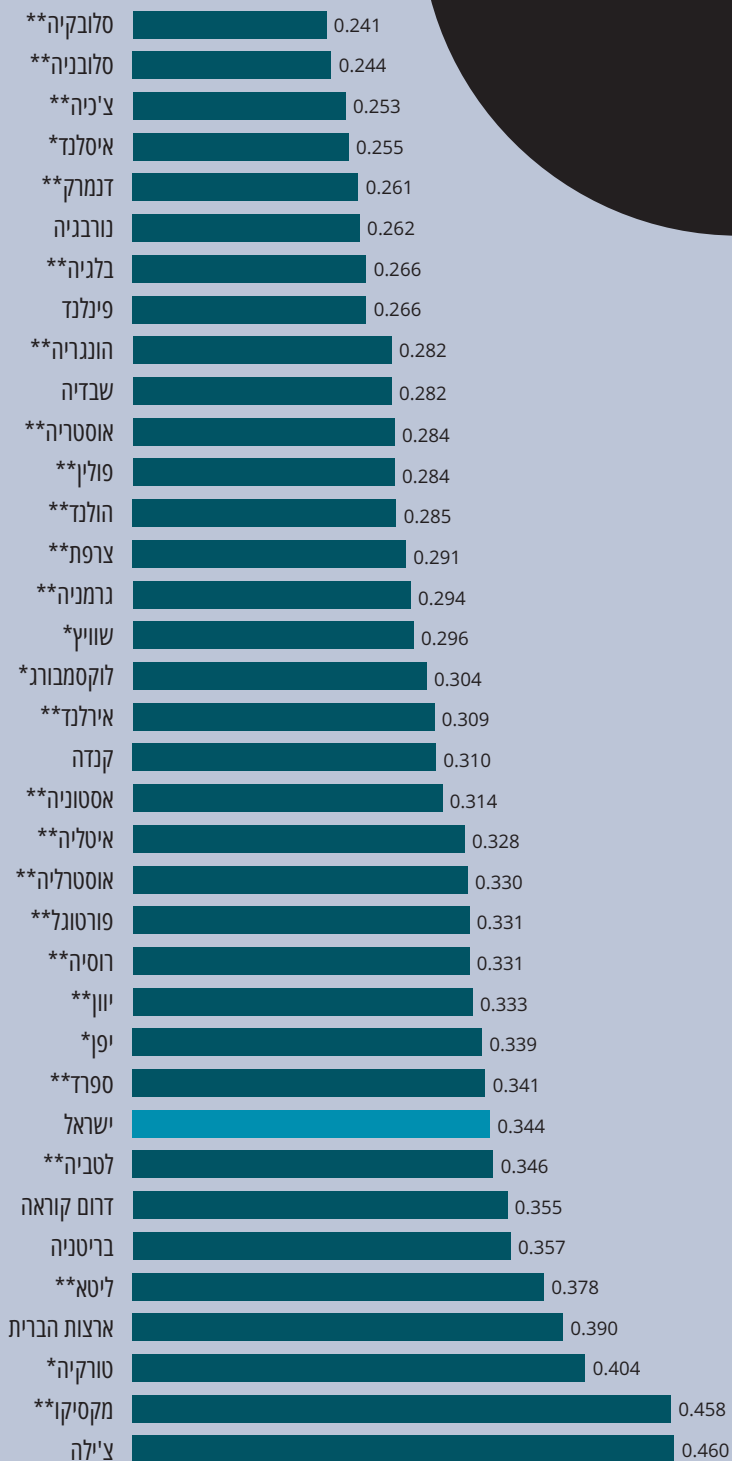
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך קובץ סקר הוצאות משק הבית לשנת 2018.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קבצי נתונים של סקרי הוצאות משקי בית, שנים שונות.

אי שוויון: מדד הג'יני

מדד ג'יני לאי שוויון, ישראל וארצות ה-OECD, 2017-2015

הכנסה פנויה של נפשות, לאחר
תשלומי העברה ומיסים

הערות:

* 2015

** 2016

OECD (2020), Income inequality (indicator). doi: [10.1787/459aa7f1-en](https://doi.org/10.1787/459aa7f1-en) (Accessed on 16 February 2020)

מדד ג'יני הוא המדד המקובל לתיאור אי שוויון בהכנסות. המדד בוחן את מיקומה של מדינה על ציר שבין 0 ל-1: הקצה האחד, שערכו 0 (אפס), מסמן מצב שבו ההכנסה הפנויה מתחלקת באופן שווה בין האזרחים באוכלוסייה. הקצה השני, שערכו 1 (אחד), מסמן מצב שבו כל ההכנסה הפנויה במדינה מצויה בידי של אדם אחד. ככל שמתקרבים לערך 1 כך הולך האי שוויון וגדל.

מדד הג'יני המעודכן ביותר שפרסם המוסד לביטוח לאומי הוא לשנת 2018 - 0.3559. זהו הנתון הנמוך ביותר מזה כשני עשורים.

עם זאת, האי שוויון בישראל גבוה מזה של כמעט כל הארצות החברות בארגון ה-OECD.

ראש הממשלה בנימין נתניהו מתגאה בכך שמדד הג'יני של ישראל ירד בשנים האחרונות מה שאמנם נכון, אלא שלישראל נותר עוד מרחק רב עד אשר תגיע לשיעורי אי שוויון הדומים לאלה של מערב אירופה.

ב-2017, השנה האחרונה עבורה פרסם ארגון ה-OECD נתונים השוואתיים הכוללים את ישראל, עמד מדד הג'יני של ישראל על 0.344; רק בשבע מתוך המדינות החברות ב-OECD נרשמו רמות אי שוויון גבוהות יותר. יצוין כי קיים הבדל בין מדד הג'יני המתפרסם על ידי המוסד לביטוח לאומי לבין זה של ה-OECD, עקב שיטות מדידה שונות.³⁷

חינוך והשכלה גבוהה

נתוני הפירמידה מוצגים להלן. ב-2010, רק 82.3% מתוך גילאי 17 באותה שנה למדו בכיתה י"ב במסלול המוביל לבחינות הבגרות. בתעודת בגרות זכו באותה שנה רק 48.3% מתוך קבוצת הגיל. בקרב הזכאים, חלק החזיקו בתעודה שלא עמדה בדרישות הסף של המוסדות להשכלה גבוהה. התוצאה: שיעור הזכאים שישלחו להגיש מועמדות להשכלה גבוהה עמד על 41.1% מקבוצת הגיל.

בסופו של דבר, עד 2018, רק 32.7% ממי שנמנו עם שכבת גילאי 17 ב-2010 הגיעו לאחד המוסדות להשכלה גבוהה בישראל: 1 מתוך 3, בערך.

בקרב יהודים, שיעור המגיעים להשכלה גבוהה היה 38.3%; בקרב ערבים - 28.8%. יש לציין כי הנתונים אינם כוללים את הצעירים והצעירות הערבים הרבים הפונים ללימודים בחו"ל. כיום, רבע מסך הסטודנטים הערבים-ישראלים בוחרים לרכוש השכלה אקדמית מחוץ לגבולות ישראל, בעיקר ברשות הפלסטינית.³⁸

נתוני הלמ"ס אינם מאפשרים להמשיך במעקב עד לסיום התואר הראשון. לכן איננו יודעים מה שיעורם של אלה שהשיגו בסופו של דבר תואר זה מתוך כלל גילאי 17 בשנה נתונה.

אחד המפתחות לחברה שוויונית יותר מצוי במערכות החינוך וההשכלה הגבוהה. אלא שמערכות אלה עצמן אינן שוויוניות.

מערכות החינוך וההשכלה הגבוהה בנויות כפירמידה, שככל שמתקדמים במעלה המדרגות שיעור העולים למדרגה הבאה קטן. כאשר מגיעים למדרגה העליונה, זו המייצגת את שיעור המתחילים בלימודים אקדמיים, מגלים כי רק כשליש משכבת הגיל מגיעים לפסגה.

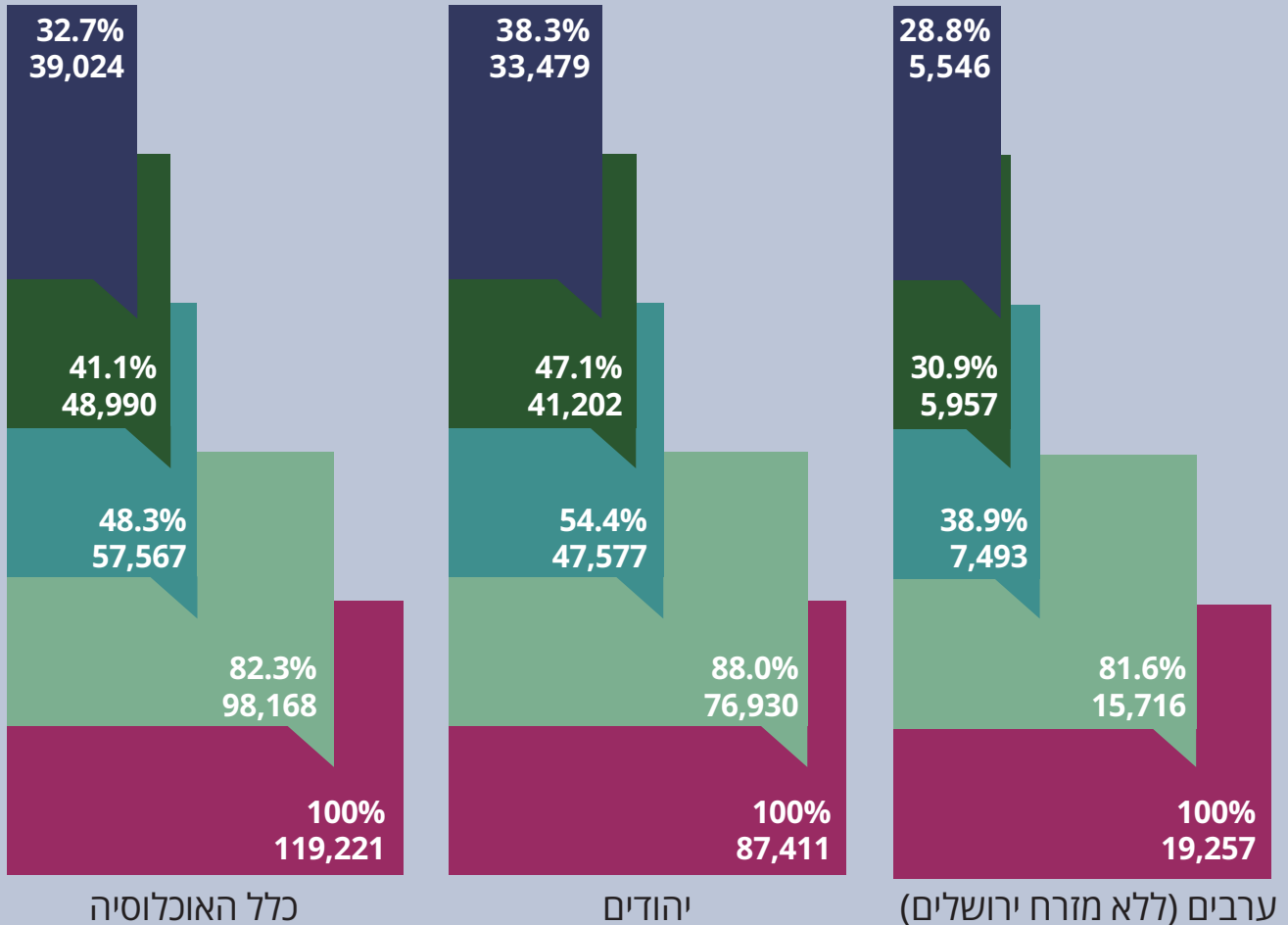
נתון זה עולה מתוך מעקב שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מקיימת אחר תלמידים מסיימי תיכון, עד 8 שנים מסיום הלימודים בכיתה י"ב. המחזור האחרון שעבורו פרסמה הלמ"ס נתוני הגעה ללימודים אקדמיים הוא זה של מי שסיימו תיכון ב-2010.

משרד החינוך נוהג לפרסם נתונים על מסיימי תיכון מתוך כלל הלומדים ב"ב. אנו, לעומת זאת, בוחנים את הנתונים על רקע שכבת הגיל בשלמותה - כל גילאי 17. זאת, כיון שאנו מביאים בחשבון גם את מי שנשרו מן המערכת כמו גם את מי שלא למדו כלל במסלול לבגרות, כדוגמת חלק מבני הנוער החרדים.

הנתונים על שיעור המגיעים להשכלה גבוהה מתייחסים למוסדות הנתונים לפיקוח המועצה להשכלה גבוהה (אוניברסיטאות, מכללות אקדמיות ומכללות אקדמיות לחינוך) ומבוססים על תנאי הקבלה שנקבעו על ידי מועצה זו. לפיכך הם אינם כוללים את האוניברסיטה הפתוחה. האוניברסיטה הפתוחה אינה מעמידה תנאי סף לקבלה, וטווח הגילאים של תלמידיה רחב מאוד.

פירמידת החינוך

בני/ות 17 ב-2010 שהגיעו להשכלה גבוהה עד 2018

- מספר המתחילים בלימודים גבוהים בתוך 8 שנים
- מספר העומדים בדרישות הסף של המוסדות להשכלה גבוהה
- מספר הזכאים לתעודת בגרות
- מספר הלומדים ב"ב
- סה"כ בני 17 ב-2010 כולל חרדים ומזרח ירושלים

הערות:

1. האחוזים מחושבים מתוך סך כל בני/ות 17 בכל אחת מהקבוצות.
 2. ערבים – כולל תלמידים מוסלמים ונוצרים.
 3. השכלה גבוהה – סטודנטים הלומדים באוניברסיטאות (לא כולל אוניברסיטה פתוחה), במכללות אקדמיות ציבוריות ופרטיות (מתוקצבות ושאינן מתוקצבות) ובמכללות אקדמיות להוראה.
- מקורות: עיבוד של מרכז ארוה מתוך הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל. שנים שונות; משרד החינוך התרבות והספורט, אגף בחינות. נתוני בחינות בגרות. שנים שונות.

אי שוויון גם בחינוך הבלתי פורמלי

בשנת 2018, ההוצאה הכספית לילדים עד גיל 18 על שיעורי עזר וחוגים עלתה עם המעמד הכלכלי של משק הבית. עוד עולה, כי בכל אחד מן הרבדים הכלכליים ישנו פער בגובה ההוצאה על חוגים ושיעורי עזר.⁴¹

במשקי בית יהודיים, ההוצאה הגבוהה ביותר לילד על שיעורי עזר וחוגים היתה ברובד הגבוה והיא עמדה במוצע על 401 ש"ח לחודש - פי 10 מזו של ילד המצוי מתחת לקו העוני או בקרבתו.

במשקי בית ערביים, ההוצאה הגבוהה ביותר לילד על שיעורי עזר וחוגים היתה ברובד הבינוני (הנמוך והגבוה), והיא עמדה במוצע על 100 ש"ח לחודש לערך - פי 5 מזו של ילד המצוי מתחת לקו העוני.

הפערים בגובה ההוצאות בין יהודים לערבים משקפים שיעורי השתתפות נמוכים של ילדים/ות במגזר הערבי במתנ"סים, חוגים ותנועות נוער, תוצאה של היעדר תשתיות ראויות ומספיקות.⁴²

מערכת החינוך הרשמית מאופיינת ברמה גבוהה של הדבר משתקף בעובדה שרק שלישי מבני/ות שנתון מגיעים לאחד ממוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל.

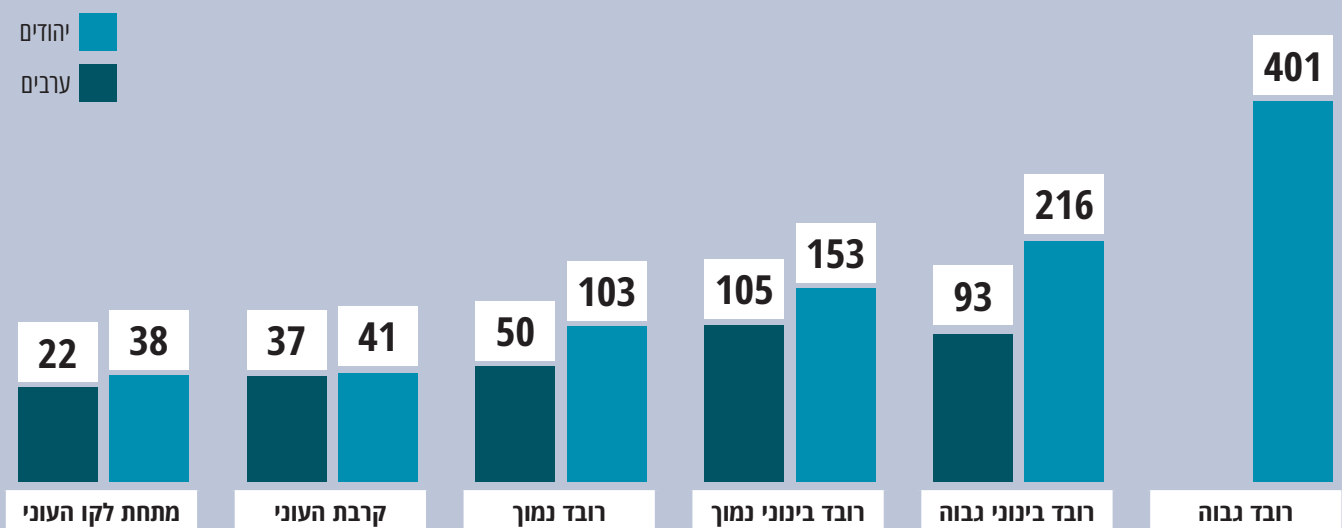
אי שוויון מאפיין גם את החינוך הבלתי פורמלי, זה המתרחש מחוץ לכותלי

בית הספר - בעיקר שיעורי עזר וחוגים שונים אשר ניתנים לאחר שעות הלימוד הרשמיות בגני הילדים ובתי הספר. ישנה תמימות דעים בקרב החוקרים, כי העשרה זו מהווה תרומה משמעותית להישגים הלימודיים של התלמידים כמו גם להעצמתם האישית והחברתית.³⁹

שלא כמו החינוך הרשמי, מגיל 3 ועד סיום כיתה י"ב, הממומן על ידי המדינה בהתאם לחוק לימוד חובה, תש"ט-1949, החינוך הבלתי פורמלי ממומן ברובו באופן פרטי.⁴⁰ דבר זה יוצר אי שוויון רב בהיקף החינוך הבלתי פורמלי ובטיבו, בין קבוצות אוכלוסייה שונות.

הוצאה חודשית ממוצעת למשק בית על שיעורי עזר וחוגים, לפי רובד ולאום, 2018

בש"ח, משקי בית בהם ילדים עד גיל 18

הערות:

1. החינוך הבלתי פורמלי כולל את ההוצאות הבאות: הוצאות של משקי בית על פעילויות שאינן כלולות בתכנית החובה ובהן שיעורי עזר לתלמידים, קורסים במוסיקה ונגינה, קורסים באומנויות, שיעורי ספורט והתעמלות, שיעורים וקורסים במחול וריקוד ושיעורים וקורסים לדרמה ואומנויות הבמה. יש לציין כי ישנן הנחות לתלמידים/ות ממשפחות מעוטות משאבים, אך הגדרות הוצאות משתנות ועל כן לא ניתן לאמוד את השפעתן.⁴³
2. מספר משקי הבית של ערבים ברובד הגבוה היה נמוך במיוחד ברגימה, על כן לא הוצג בניתוח זה. מקור: עיבוד של מרכז אידו לסקר הוצאות והכנסות משקי הבית של הלמ"ס, 2018.

הגדרת הרבדים של משקי הבית למטרת בחינת החינוך הבלתי פורמלי

משקי הבית חולקו לחמישה רבדים, על פי נתוני ההכנסה נטו לנפש תקנית במשק בית.

1. רובד העוני – משקי בית שהכנסתם מתחת לקו העוני; כפי שהוא מוגדר על ידי המוסד לביטוח הלאומי;
2. רובד קרבת העוני – משקי בית שהכנסתם היא בטווח שבין קו העוני ל-25% מעל קו העוני;
3. רובד נמוך (בין קרבת העוני לרובד הבינוני נמוך) – בין 25% מעל קו העוני ועד 75% החציון.
4. הרובד הבינוני, שהוגדר כמשקי בית שהכנסתם נעה בין 75% מן ההכנסה החציונית לנפש תקנית במשק בית ועד ל-200% ממנה; את הרובד הבינוני חילקנו לשני תתי-רבדים:
רובד בינוני נמוך – משקי בית שהכנסתם נעה בין 75% ל-125% מן ההכנסה החציונית לנפש תקנית במשק בית;
רובד בינוני גבוה – משקי בית שהכנסתם נעה בין 125% ל-200% מן ההכנסה החציונית לנפש תקנית במשק בית;
5. הרובד הגבוה – משקי בית שהכנסתם מעל ל-200% מההכנסה החציונית לנפש תקנית במשק בית.

בעלות על דירור

במורד סולם העשירונים שיעור הבעלות הולך ויורד עד לכדי 42.7% בעשירון השני ו-42.7% בעשירון התחתון.

משפחות ישראליות רבות מחזיקות ביותר מדירה אחת. שיעורי הבעלות על שתי דירות עולים ככל שמטפסים בסולם העשירונים: בעוד שבעשירונים הנמוכים מדובר בשיעורים נמוכים ביותר, בעשירון הגבוה מדובר ביותר משליש ממשקי הבית - 35.2%. שיעורים משמעותיים נרשמו גם בעשירונים 7, 8 ו-9 - 9.4%, 14% ו-21.5%.

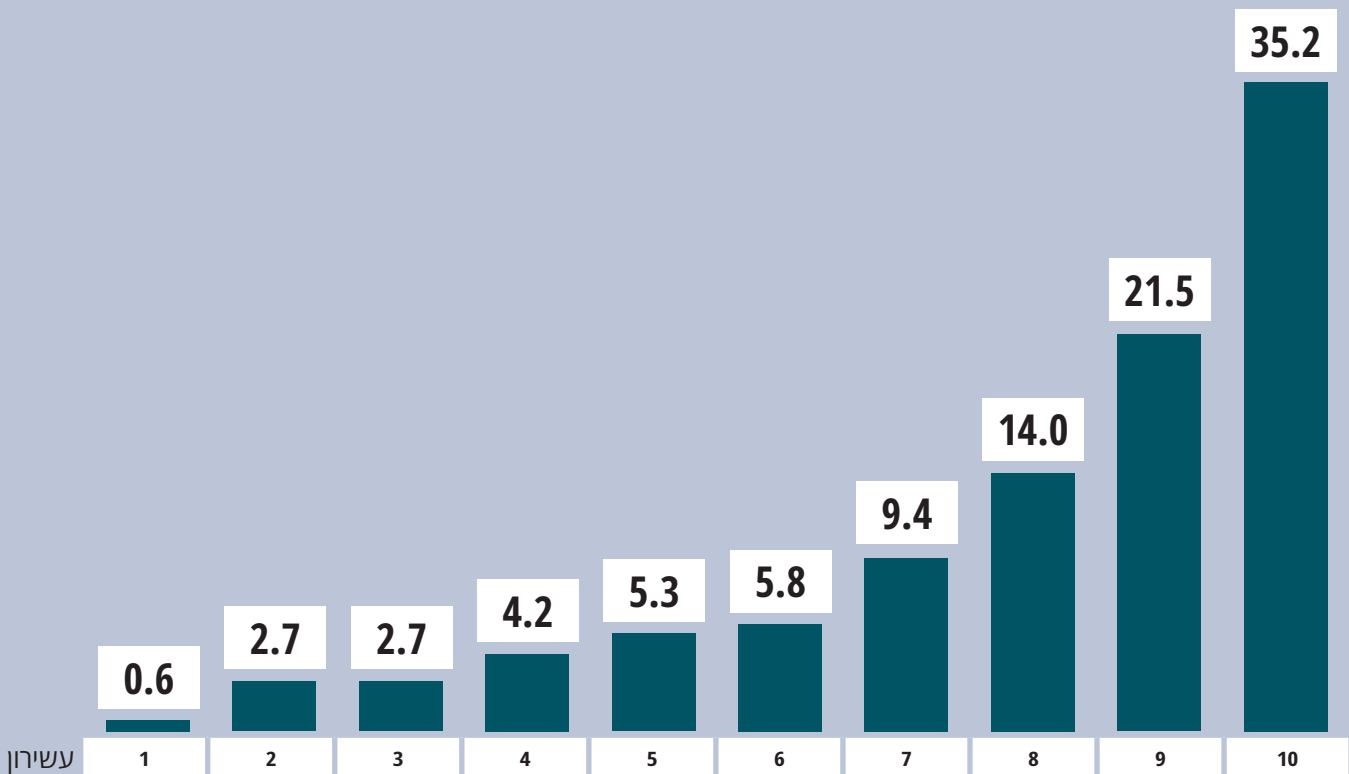
בישראל, מודל הדירור המסורתי הוא מגורים בדירה בבעלות. בהיעדר אופציה של שכירות ציבורית ארוכת טווח, בעלות על דירה היא הנתפסת כמעניקה יציבות וביטחון משפחתי. בנוסף, דירה היא גם נכס - בדרך כלל הנכס העיקרי של המשפחה.

בשנת 2018, 72.5% ממשקי הבית בישראל היו בעלים של דירה אחת לפחות. עם זאת, הממוצע הכללי מסתיר פערים גדולים בין משקי הבית: בשני העשירונים הגבוהים, 9 ו-10, שיעור הבעלות על דירה אחת לפחות עמד על 86.3% ו-90.1% בהתאמה.

פרק הדירור נכתב על ידי ירון הופמן-דישון

שיעור משקי הבית שבבעלותם שתי דירות ומעלה לפי עשירונים, 2018

לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

מקור: עיבוד של מרכז אידוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הוצאות והכנסות משק הבית 2018.

הכנסה של משקי בית משכר דירה

מתחלק באופן בלתי שוויוני בין בעלי בתים לשוכרים. עבור בעלי הבתים, חתימה על חוזה שכירות מהווה עסקה להשאת תשואה מנכס, בעוד שעבור השוכרים מדובר בהבטחת מקום מגורים.

במצב שכזה, שכירות פרטית היא ביסודה הסדר של העברת הון מהשכבות מעוטות ההכנסה אל השכבות המבוססות. תחת המודל של שכירות פרטית, בעלי דירות הופכים להיות 'רנטירים' - משפחות הנהנות מרנטה המועלית להם מדי חודש בחודשו על ידי משפחות שאינן מסוגלות לרכוש דירה. רנטה זו הופכת לגורם חשוב בעיצוב העושר ובהבניית האי שוויון בחברה.

חישוב שערכנו על בסיס נתוני סקר הכנסות והוצאות משק הבית לשנת 2018 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מעלה, כי שוכרי דירות (לא כולל דיור ציבורי) שילמו סך של 28.5 מיליארד ש"ח בשנה לבעלי דירות.⁴⁵

מי קיבל את שכר הדירה? בשנת 2018, סך ההכנסה משכר דירה עמדה על 17.06 מיליארד ש"ח.⁴⁶ מתוך הכנסה זו, 7.18 מיליארד ש"ח הגיעו לעשירון העליון, 3.1 מיליארד ש"ח הגיעו לעשירון התשיעי, ו-1.7 מיליארד ש"ח לעשירון השמיני. כלומר - שלושת העשירונים הגבוהים קיבלו, ביחד, 70% מסך הכנסות משכר דירה של כלל משקי הבית, כאשר העשירון העליון לבדו גרף כ-42% מהכנסה זו.

דירה היא לא רק קורת גג ונכס משפחתי - דירה עשויה להיות גם נכס פיננסי. 10% מכלל משקי הבית בישראל הינם בעלים של שתי דירות ומעלה, כאשר במרבית המקרים הדירה או הדירות הנוספות מניבות הכנסות מתשלומי שכר דירה או נושאות תשואה מעליית שווי הנכס.

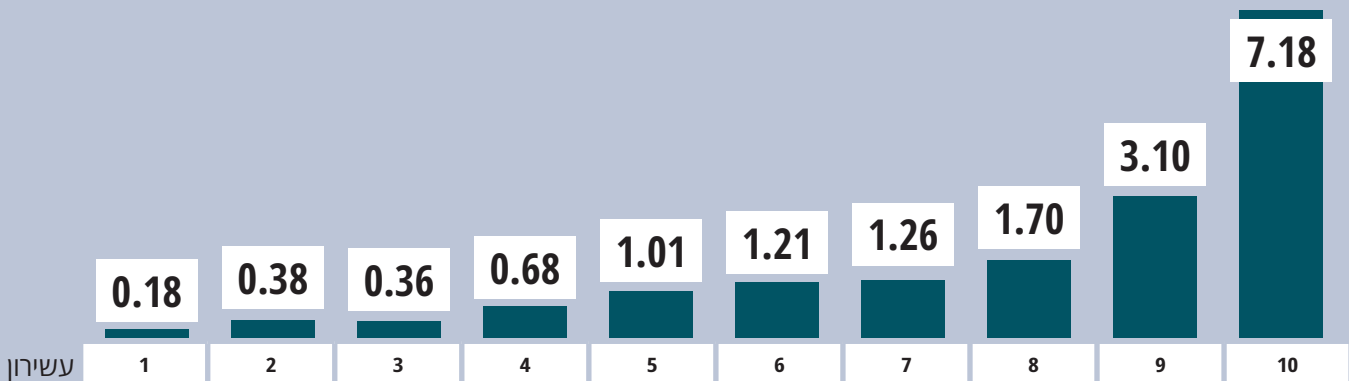
"דירות פיננסיות" הן נחלתה של השכבה המבוססת בעיקר. ב-2018, 35.2% ממשקי הבית בעשירון העליון החזיקו בבעלותם שתי דירות או יותר - בהשוואה ל-14% ממשקי הבית בעשירון השמיני ו-5.3% ממשקי הבית בעשירון החמישי.

מן הצד השני של המתרס מצויים מי שאינם רוכשים דירה ופונים לשוק השכירות הפרטי. שיעור הגרים בשכירות בקרב כלל משקי הבית עלה מ-24.3% ב-1997 ל-28% ב-2018. בתקופה זו העלייה בשיעור המגורים בשכירות בלטה במיוחד בקרב זוגות צעירים נשואים (בגילאי 20-40) ומשקי בית מעשירוני הביניים (עשירון 4 עד 7).⁴⁴

בניגוד למצב במדינות מערביות רבות, בהן קיימת אופציה נרחבת של דיור ציבורי או לפחות של שכירות מוסדית (חברות פרטיות, עמותות וקואופרטיבים המשכירים דירות), בישראל המשפחות והצעירים הפונים לשוק השכירות נאלצים לשכור דירה מאנשים פרטיים המחזיקים ב"דירות פיננסיות" להשכרה. בהיעדר מנגנוני רגולציה חזקים, שוק השכירות הפרטי הופך לזירה שבה הכוח

הכנסה שנתית של משקי בית מהשכרת בית, דירה או חדר לפי עשירונים, 2018

במיליארדי ש"ח, לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הוצאות והכנסות משק הבית 2018.

בריאות

נרשמו ביישובי הבדואים בדרום: אל קסום (17.5), כסיפה (13.1), תל שבע (11.7), רהט וחורה (9.9 כל אחת).⁴⁹ השיעור הנמוך ביותר נרשם בקרב יהודים במחוזות המרכז ותל אביב: 1.8 ו-1.9, בהתאמה.

רמת בריאות משקפת איכות חיים ולפיכך, פערים מעמדיים במגוון של תחומים: הרכב התזונה, איכות הסביבה, טיב המגורים, המרחק ממרכזי שירותים רפואיים, רמת המודעות לסיכונים בריאותיים, ועוד.

ובאשר לתוחלת חיים בלידה: ב-2017, תוחלת החיים של גברים בישראל - 80.6 שנה - הציבה את המדינה במקום גבוה בקרב ארצות ה-OECD. תוחלת החיים של נשים גבוהה יותר - 84.6. גם כאן מדובר בשיפור מתמיד, בישראל כמו גם בארצות המערב.⁵⁰

נתונים לשנת 2018 מעלים כי תוחלת החיים של גברים יהודים - 81.7 שנה - היתה גבוהה מזו של גברים ערבים - 78.0, ואילו תוחלת החיים של נשים יהודיות - 85.1 - היתה גבוהה מזו של נשים ערביות - 82.3.⁵¹

ישראל, נשים וגברים כאחד, ניצבת במקום טוב מאוד גם במדד של תוחלת חיים ושנות חיים בריאות לשנת 2018 (מספר השנים הממוצע אשר אדם צפוי לחיות ללא בעיה שמפריעה לו בתפקוד) - 66.2 עבור נשים, 65.9 עבור גברים. למרבה הצער לא פורסמו נתונים על הבדלים בתוחלת חיים בריאה בין יהודים לערבים.⁵²

ההבדלים באיכות החיים משתקפים בשני מדדים עיקריים, המשמשים בעולם כולו לציון פערים ברמת בריאות: תמותת תינוקות ותוחלת חיים.

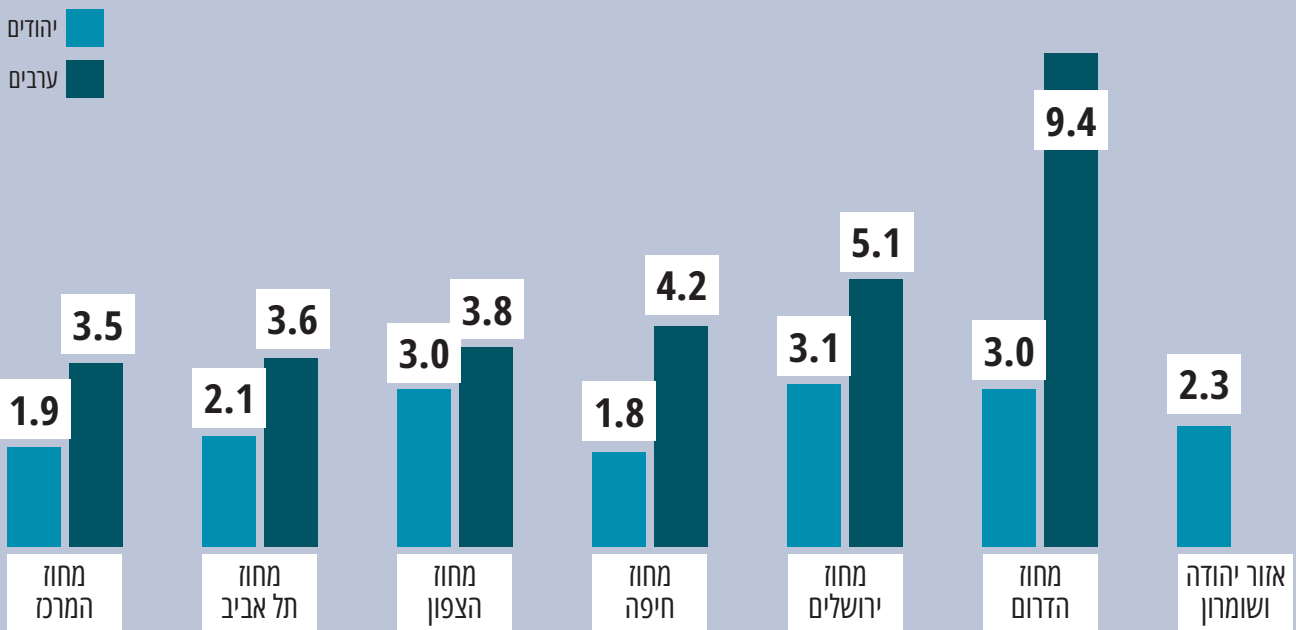
בשנת 2017 - השנה האחרונה עבורה פירסם ארגון ה-OECD נתונים - עמד שיעור תמותת התינוקות בישראל על 3.1 ל-1,000 לידות חי. שיעור זה הציב את ישראל במקום טוב בקרב ארצות ה-OECD והוא מייצג שיפור המתמשך מזה עשרות שנים, הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים.⁴⁷

בעשור האחרון ירד שיעור תמותת התינוקות בקרב ערבים מ-6.6 ל-4.8 לכל 1,000 לידות חי, ובקרב יהודים מ-2.9 ל-2.5.⁴⁸

בחינה של שיעור תמותת תינוקות לפי מחוז (ממוצע לשנים 2016-2018) מעלה כי השיעור הגבוה ביותר מצוי במחוז הדרום; בקרב ערבים בדרום הוא עומד על 9.4. שיעורים גבוהים במיוחד

תמותת תינוקות, לפי מחוז וקבוצת אוכלוסייה, ממוצע לשנים 2016-2018

שיעור ל-1,000 לידות חי

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2019, עמ' 49.

ביטוחי בריאות

באותן שנים, ההוצאה של משקי בית על ביטוח פרטי גדלה מ-17.7% ל-47.1%.

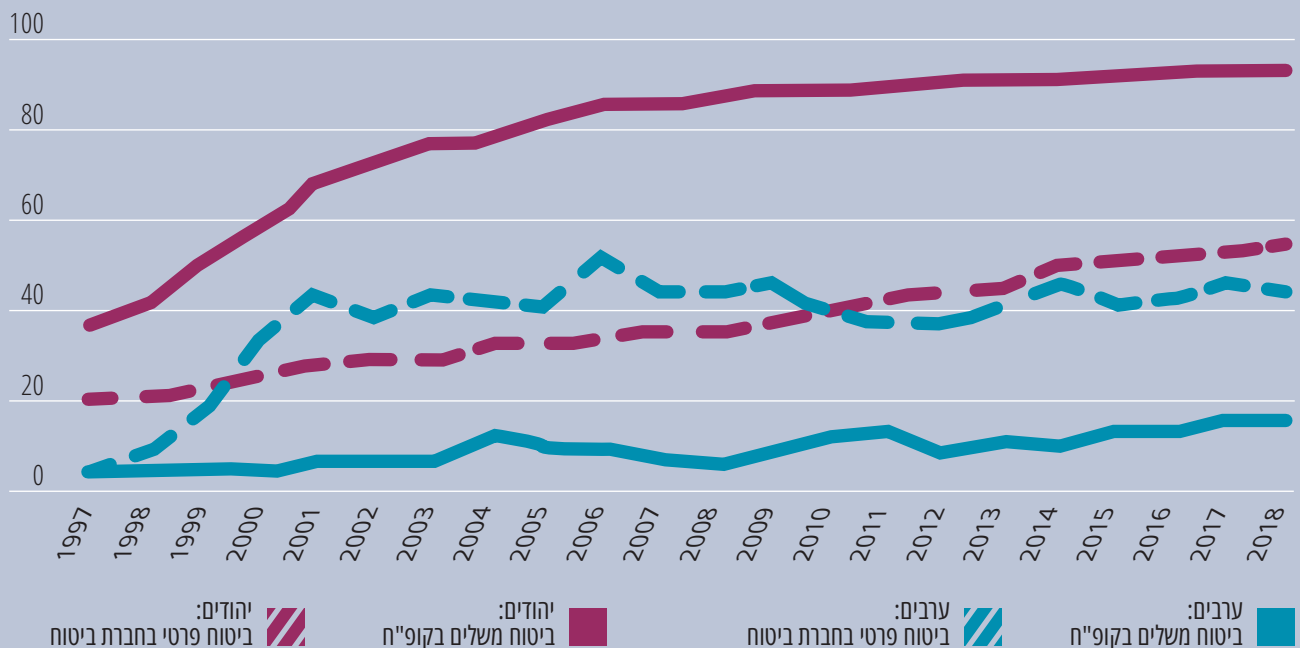
על הפערים הכלכליים ניתן לעמוד באמצעות השוואה בין משקי בית יהודיים ובין משקי בית ערביים. בשנת 2018, שיעור משקי הבית היהודיים שברשותם

ביטוח בריאות משלים היה כפול מזה של משקי בית ערביים, 91.5% ו-43.1%, בהתאמה. באותה השנה, נרשם גם פער גבוה - פי 3.6 - בקרב משקי הבית היהודים והערבים הרוכשים ביטוח פרטי ואחר: 53.5% לעומת 14.9%, בהתאמה. מן הראוי לציין, כי שיעור משקי הבית היהודים שברשותם ביטוח פרטי (53.5% בשנת 2018) שהוא כידוע יקר יותר מזה של קופות החולים, היה גבוה מזה של משקי הבית הערבים שברשותם ביטוח משלים של קופות החולים (43.1% ב-2018).

חוק ביטוח בריאות ממלכתי משנת 1994 נועד לספק לכל תושבי ישראל סל של שירותי בריאות בתמורה לתשלום מס בריאות (גם קופת המדינה משתתפת במימון הסל). אלא שהחוק לא קבע מנגנון לעדכון מלא של עלות סל הבריאות ובמהלך השנים נוצר פער בין המימון - דמי בריאות שהתושבים משלמים והשתתפות של תקציב המדינה - ובין העלות הרצויה של סל הבריאות.⁵³ אל הפער הזה חדרו, בעידוד המדינה, קופות החולים, שהחלו לשווק ביטוחים משלימים, וחברות הביטוח, שהחלו למכור ביטוחים פרטיים.

כאן באו לידי ביטוי הפערים הכלכליים בין משקי הבית: בשני העשורים 1997-2018 חלה עלייה בשיעור משקי הבית הרוכשים ביטוח בריאות משלים של קופות החולים, מ-31.5% ל-83.6%.

שיעור משקי הבית שיש להם הוצאה על ביטוח בריאות, לפי סוג הביטוח וקבוצת אוכלוסייה, 1997-2018

הערה: ביטוח פרטי כולל גם ביטוח אחר: ביטוח שיניים, ביטוח שח"ל, ביטוח נטלי (כולל לחצן מצוקה). מ-2011 ביטוח פרטי אחר כולל גם ביטוח סיעודי. מקור: נתונים שנמסרו על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, ינואר 2020.

בריאות בסך של כ-24 מיליארד ש"ח דמי בריאות. אלא שבניגוד לדמי בריאות, הביטוחים הנוספים גורמים למספר פגיעות ועיוותים, כלהלן:

ראשית, הם פוגעים במידת הציבוריות והאוניברסליות של מערכת הבריאות. בעלי ביטוחים אלה מקבלים קדימות בניתוח וטיפולם – על חשבון ישראלים שאין להם ביטוחים נוספים;

שנית, הם גורמים לכך שרופאים בכירים נוטים את בתי החולים בשעות אחר הצהריים כדי לבצע ניתוחים פרטיים המכוסים על ידי הביטוחים הנוספים. מצב זה גורם להיווצרות תורים לניתוח ותורים להתייעצות עם רופאים מומחים במערכת הציבורית.

למרבה הצער, אין בנמצא סקר על נגישות לשירותי בריאות של אזרחים לפי חלוקה לעשירונים, אולם סביר מאוד להניח כי פערי הנגישות הם גבוהים ביותר.

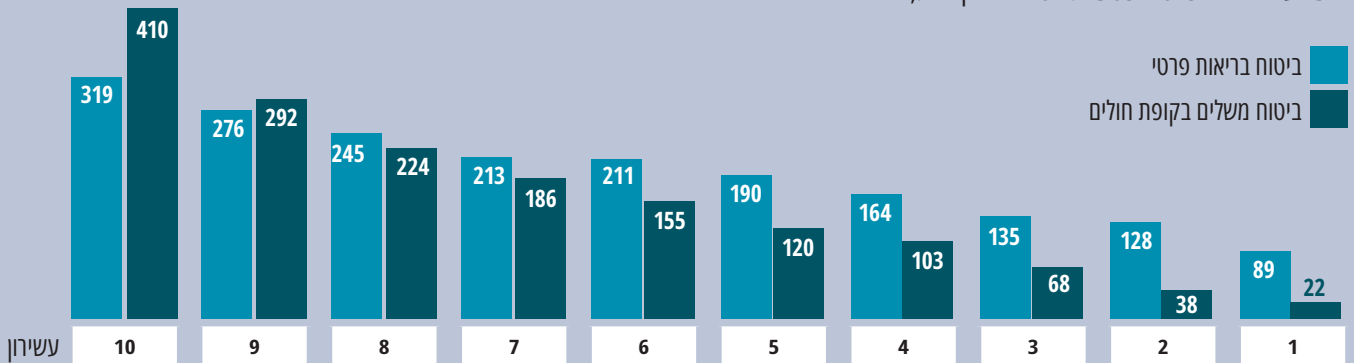
הדברים באים לידי ביטוי גם בנתוני הוצאה חודשית של משקי בית על ביטוחי בריאות משלימים ופרטיים. ב-2018, העשירון העליון הוציא בממוצע סך של 729 ש"ח בחודש על ביטוחים נוספים: 319 ש"ח על ביטוחים משלימים של קופות החולים ו-410 ש"ח על ביטוחים פרטיים (כולל ביטוח סיעודי). בעשירונים 1 עד 8, ההוצאה על ביטוחים משלימים של קופות החולים גבוהה מן ההוצאה על ביטוחים פרטיים. בעשירונים הנמוכים, הסכומים המוקצים לרכישת ביטוחים פרטיים נמוכים ביותר.

הביטוחים המשלימים והפרטיים הפכו לעסק פיננסי אדיר ממדים: בשנת 2000, ההוצאה של משקי בית על ביטוחים משלימים, ופרטיים ועל השתתפות עבור תרופות וטיפולים עמדה על 4.6 מיליארד ש"ח (במחירי 2018); ב-2018 היא גדלה עד כדי 14.4 מיליארד ש"ח.

ניתן לטעון כי זהו מס נוסף על המס הקרוי דמי בריאות, שאותו גובה המוסד לביטוח לאומי. לשם השוואה, ב-2018 גבה המוסד דמי

סך ההוצאה החודשית של משקי בית על ביטוחי בריאות משלימים ופרטיים, 2018

לפי עשירוני הכנסה כספית נטו למשק בית, בש"ח

מקור: נתונים שנמסרו על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, דצמבר 2019.

דמי ביטוח בריאות שנגבו מכלל האוכלוסייה

הכנסות של קופות חולים ושל חברות ביטוח מתשלומים של משקי בית מעבר לדמי הבריאות, 2000-2018 במיליארדי ש"ח, במחירי 2018

מקורות: עיבוד של מרכז ארזה מתוך הביטוח הלאומי, ירחון סטטיסטי לישראל, לוח 1.3.2, נובמבר 2019; נתונים שהתקבלו על ידי גף חשבונות לאומיים בלמ"ס, ינואר 2020.

הערות שוליים

- 1 בן בטט, א' (2001). מסלול המכשולים לכלכלת שוק בישראל. בתוך: ממוערות ממשלתית לכלכלת שוק. המשק הישראלי 1985-1998. (בעריכת אבי בן בטט). תל אביב: עם עובד והמכון למחקר כלכלי בישראל על שם מוריס פאלק. עמ' 1-2.
- 2 שם.
- 3 הארץ, 17 באוקטובר 1999.
- 4 בן בטט, א' (2001). מסלול המכשולים לכלכלת שוק בישראל. בתוך: ממוערות ממשלתית לכלכלת שוק. המשק הישראלי 1985-1998. (בעריכת אבי בן בטט). תל אביב: עם עובד והמכון למחקר כלכלי בישראל על שם מוריס פאלק. עמ' 1-2.
- 5 הממשלה הרחבה כוללת רשויות מקומיות ומוסדות לאומיים.
- 6 אחרות, ל', בן חורין, ג', גרין א' וסטרבצ'נסקי, מ' (2017). ההוצאה הציבורית וסדרי העדיפויות בהקצאת משאבים לביטחון, לחינוך, לבריאות ולרווחה. מחקרי מדיניות 23. ירושלים: ון ליד.
- 7 סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (שנים שונות). עובדים ומעסיקים ועוגת ההכנסה הלאומית. תל-אביב: מרכז אדוה.
- 8 אקשטיין, צ', ליפשיץ, א', מנחם-כרמי, ש' וקוגוט, ת' (2019). אסטרטגייה לצמיחת המשק 2019. הרצליה: המרכז הבינתחומי, עמ' 6.
- 9 עושר חדש זה לא בא לידי ביטוי במדד הג'ני, בעיקר משום שלצד ההתעשרות בצמרת - שאוכלוסייתה קטנה מאוד - ישנו גידול בהכנסה של העשירונים הנמוכים, בעיקר הודות לגידול בהשתתפות בכוח העבודה.
- 10 קוסנקו, ק' (16.4.2008). התהוותן של הקבוצות העשירות בישראל והשפעתן על החברות ועל המשק. ירושלים: בנק ישראל.
- 11 OXFAM. (15.1.2017). **Just 8 men own same wealth as half the world.**
- 12 דהן, מ' (מאי 2018). אי השוויון בהכנסות בישראל: התפתחות ייחודית. יפורסם כפרק בספר: כלכלת ישראל בעשרים השנים האחרונות. הוצאת עם עובד.
- 13 המוסד לביטוח לאומי מפרסם גם הוא נתוני שכר של שכירים ועצמאים אך לא של משק בית. ר' פרק שכר לחלן.
- 14 <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000812422>
- 15 שם, שם; ר' גם:
- 16 <https://www.forbes.com/billionaires/#36f9348e251c>
- 17 אבריאל, א' (10.6.2019). מועדון הכסף הגדול: 500 עשירי ישראל-הדירוג המלא. דה מרקר.
- 18 משרד האוצר, אגף כלכלן ראשי (2 באפריל 2017). המיקוד השבועי: ההכנסה והמס של 400 בעלי ההכנסות הגבוהות בישראל. סקירה בלבולית שבועית.
- 19 סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (מרץ 2019). תמונת מצב חברתית 2018. תל אביב: מרכז אדוה.
- 20 לפי הגדרת הלמ"ס ההכנסה הלאומית מורכבת מהתוצר המקומי הגולמי בתוספת ההכנסה (תמורה לעבודה והכנסה מרכוש) נטו מחו"ל ועוד מיסים בניכוי תמיכות מחו"ל.
- 21 חלקם של המעסיקים בהכנסה הלאומית קרוי העודף התפעולי. הנתון שמוצג לעיל הינו העודף התפעולי המקומי למעט דירות כבעלות. שכטר, נ' (31.12.2019). בנם 'סיכום השנה הכלכלית'. מצגת. תל אביב: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- 22 קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (שנים שונות). עובדים ומעסיקים ועוגת ההכנסה הלאומית. תל-אביב: מרכז אדוה.
- 23 Stiglitz, J. (31.3.2011). Of the 1%, by the 1%, for the 1%. Vanity Fair.
- 24 לפירוט נוסף ר': סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (ינואר 2018). תמונת מצב חברתית 2017. תל אביב: מרכז אדוה.
- 25 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (26 בנובמבר 2019). ממצאים ראשוניים מסקר הוצאות משק הבית 2018. הודעה לעיתונות. ירושלים.
- 26 נתוני המוסד לביטוח לאומי מתעדכנים אחרי נתוני הלמ"ס, כפי שניתן להבחין בנתונים שיוצגו להלן. רונברג, מ' (נובמבר 2019). שכר והכנסה מעבודה לפי יישוב ומשנתם כלכליים שונים 2017. סקרים תקופתיים 209. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (9 בדצמבר 2019). הכנסות ברוטו של שכירים מסקר הוצאות משק הבית 2018. הודעה לעיתונות. ירושלים.
- 27 הגידול במספר המפרנסים במשקי הבית היה בעיקר בחלק הנמוך של סולם העשירונים. לקריאה נוספת ר': סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (2019). תמונת מצב חברתית 2019. תל אביב: מרכז אדוה.
- 28 סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (ינואר 2018). תמונת מצב חברתית 2017. תל אביב: מרכז אדוה.
- 29 הגידול במספר המפרנסים במשקי הבית היה בעיקר בחלק הנמוך של סולם העשירונים. בין השנים 2000-2018 גדל מספר המפרנסים בעשירון התחתון ב-65%, בעשירון השני ב-60% ובעשירון השלישי ב-50%. נתונים שנמסרו מגף צריכה וכספים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, דצמבר 2019.
- 30 ה-OECD אינו מציג נתונים על חלוקה מגדירית של משתכרי שכר נמוך.
- 31 המוסד לביטוח לאומי (דצמבר 2019). ממודי העוני והפערים החברתיים 2018. דוח שנתי. ירושלים.
- 32 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (26.11.2019). ממצאים ראשוניים מסקר הוצאות משק הבית 2018. הודעה לעיתונות. ירושלים.
- 33 אתר האינטרנט של המוסד לביטוח לאומי, פברואר 2020. המוסד לביטוח לאומי לא פרסם השנה נתונים המאפשרים ניתוח מגדירי של רמת השכר.
- 34 המוסד לביטוח לאומי. דוח שנתי 2017. פרק 2: עוני, רווחה ופערים חברתיים. עמוד 2.
- 35 המוסד לביטוח לאומי (דצמבר 2019). ממודי העוני והפערים החברתיים 2018. דוח שנתי. ירושלים.
- 36 סבירסקי, ש', ליברמן, א', קונור-אטיאס, א' (פברואר 2019). קרבת העוני: סיכון לעוני, סיכוי להצטרפות למעמד הבינוני. תל אביב: מרכז אדוה.
- 37 מי שכלל אינם נדגמים הם משקי הבית הברואים בכפרים הבלתי מוכרים בנגב. לקריאה נוספת: המוסד לביטוח לאומי (דצמבר 2019). ממודי העוני והפערים החברתיים 2018. דוח שנתי. ירושלים.
- 38 ה-OECD משתמש בקו עוני של 60% מההכנסה החצינית והוא מודד פרטים ולא משקי בית. הגדרת ההכנסה כוללת מרכיבים שאינם נכללים בחישוב של המוסד לביטוח הלאומי, כגון הכנסה מפנסיה בחו"ל. בנוסף, מספר הנפשות על פי ארגון ה-OECD נקבע על פי חישוב מתמטי שונה ולא על פי נפש סטנדרטית תקנית כפי שהגדרה הלמ"ס.
- 39 תכאוכו, מ' (דצמבר 2019). ההברה הערבית במנוע צמיחה בחברה הישראלית. תל אביב: המרכז הבינתחומי, מכון אהרן למדיניות כלכלית.
- 40 וייסבלאי, א' (2012). מעורבות ממשלתית במתן מוטגרות מולימות וישרותי חינוך בלתי פורמלי לבני הנוער-סקירה משוזה. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- 41 שם.
- 42 פרט לרוכב הגבוה, בו מספר משקי הבית של ערבים היה נמוך במיוחד בדגימה, על כן לא הוצג בניתוח זה.
- 43 ירון, ע' ואגמון, ת' (2017). פילוח תקציב משרד החינוך על חינוך בלתי-פורמלי לילדים ונוער ברשויות המקומיות. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- 44 להשוואה נוספת בין השנים 2003-2016 ראו: סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וליברמן, א' (2019). קרבת העוני: סיכון לעוני, סיכוי להצטרפות למעמד הבינוני. תל אביב: מרכז אדוה. במסמך הנ"ל הרכב החינוך הבלתי פורמלי לא כלל שיעורים וקורסים במחול וריקוד ושיעורים וקורסים לדרמה ואומנות הבמה.
- 45 למ"ס, הדיוור בישראל נתונים מסקר הוצאות משק הבית 1997-2015. הודעה לעיתונות. ינואר 2018
- 46 עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר הכנסות והוצאות משקי בית לשנת 2018.
- 47 הסכום המדווח על הכנסה משכר דירה נמוך משמעותית מן הסכום המדווח על הוצאה על שכר דירה. ישנם מספר הסברים אפשריים. ייתכן שישיראלים הנפקדים על ידי הלמ"ס מקפידים לרווח על הוצאות יותר מאשר על הכנסות; ייתכן גם שחלק מן הנהנים מהכנסות משכר דירה הינם תושבי חוץ שאינם נדגמים על ידי הלמ"ס.
- 48 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 2019 - מוס' 70. לוח 3.14.
- 49 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 2019 (גרסה חדשה), עמ' 48.
- 50 הנתונים המפורטים לפי יישוב הינם ממוצע לשנים 2013-2017. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, קובץ נתונים לעיבוד של הרשויות המקומיות לשנת 2017
- 51 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 2019 - מוס' 70. לוח 3.14.
- 52 שם, לוח 3.5.
- 53 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל 2019 (גרסה חדשה), עמ' 42.
- 54 לקריאה נוספת אודות עליות חישוב סל הבריאות ר': מרכז אדוה (אוקטובר 2015). תקציב המדינה 2015-2016 דרוש: חיזוק של "האופציה הציבורית". הערות מרכז אדוה על הצעת התקציב לשנים 2015-2016. תל אביב.

